

הרב יהושע מגנס

ר"מ בישיבת מרכז הרב

לע"נ א"מ הרבנית חי'ה חוה מגנס הכ"מ
נפ' כ"ח שבט ה' תשמ"ז.

היתר המכירה ותוקפו במדינת ישראל**תוכן הענינים**

- א. הרקע לשימוש בהיתר המכירה ויסודותיו**
 יסודות היתר המכירה לחקלאי ולצרכן
 הטענות נגד היתר המכירה אחר הקמת המדינה
- ב. דין פירות שגדלו בקרקע שנמכרה לגוי**
 טענות האוסרים אכילת פירות שגדלו בקרקעות שנמכרו לנכרי
 דין אכילת פירות שביעית
 מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בדין נעבד
 דעת הראשונים באיסור משומר
 דין פירות שגדלו בקרקע שנמכרה לנכרי
 דין פירות היתר המכירה
- ג. מכירת קרקעות מארץ ישראל לנכרי בהיתר המכירה**
 טענת הגר"ש גורן לאסור מכירת רוב קרקעות א"י לנכרי
 טענת הגר"ש גורן: איסור מכירת רוב קרקעות א"י לנכרי גם לפי הראי"ה
 תשובה על דבריו: אין מושג של איסור במכירת רוב קרקעות א"י
- ד. שינוי בעלות על רוב א"י כגורם בהיתר המכירה**
 טענה: הראי"ה התיר רק בזמן שמיעוט א"י בידי יהודים
 טענה: ראייה מהרמב"ם לאסור מכירה גם בזמן שמיעוט א"י בידי יהודים
 תשובה על הראייה הנ"ל
- ה. היתר ארנונה דר' ינאי לעומת היתר המכירה**
 שיטות הראשונים בדברי ר' ינאי
 מחלוקת הראי"ה והחזו"א בחרישה כדי לאוקמי אילנא
 ראייה לדברי הראי"ה מהיתר דר' ינאי
 שיטת התוס' והרא"ש בהיתר ארנונה
 דעת הרמב"ם בהיתר ארנונה
- ו. ברור מחלוקת הב"י והמב"ט בדין קדושת פירות שביעית של נכרי**
 מחלוקת הב"י והמב"ט בדין קדושת פירות שביעית של נכרי
 מחלוקת הב"י והמב"ט אם שביעית הפקירא דמלתא או הפקירא דגברא

האם שיטת הב"י היא רק לגבי קדושת הפירות, או גם לגבי עבודת קרקע היתר אכילת פירות נכרי לדעת המהר"י קורקוט טענה: וכי עדיף קנין נכרי יותר מקדושת עולי מצרים שאסורה בעבודה מקורות להיתר עבודה בקרקע של נכרי תשובה: קרקע נכרי גרע טפי, שנתקדשה והופקעה קדושתה

ז. המשך ברור דעת הב"י לגבי קדושת הארץ וקדושת הפירות

ברור טעמי הב"י

קנין נכרי מפקיע את קדושת הפירות ולא את קדושת הארץ הפקעת נכרי את קדושת הפירות וקדושת הקרקע טעמו השני של הב"י - מדרש ה"דלכם ולא לנכרי" ספק בכונת הב"י וראיה מדבריו בכס"מ בתירוץ את קושיית ה"כפתור ופרח" האם דעת הב"י רק בשביעית דרבנן בזה"ז, או גם בשביעית דאורייתא

ח. דעת הרב זצ"ל בשיטת הב"י

קנין נכרי - מתיר גם לעבוד בשדה נכרי מעיקר הדין סתירה בענין איסור נעבד כששביעית דרבנן חילוק בין כיבוש עולי מצרים לבין כיבוש עולי בבל לענין איסור נעבד איסור נעבד בשביעית בזה"ז דרבנן

ט. המשך דעת הרב זצ"ל בשיטת הב"י

דרשה ד"לכם" - אין קדוש בפירות נכרי ביטול גזירת פירות נכרי אטו רוב פירות ישראל - ביאור הגר"ש גורן ביטול גזירה מחמת חורבן וביטול הישוב סיכום מחלוקת הב"י והמבי"ט לפי דברי הרב זצ"ל תוקף היתר המכירה כיום לפי דברי הרב זצ"ל

י. תשלום מיסים כגורם לבעלות השלטון על האדמה

טענת הגר"ש גורן בעלות השלטון ע"י תשלום מיסים - מחלוקת הראשונים חילוק בין מיסים על הקרקע לבין מיסים על רווחים או על האדם ביאור התוס' לפי הרא"ש במס' ע"ז

יא. טענות החזו"א נגד היתר המכירה

שלוש טענותיו של החזו"א סתירות בדעת החזו"א דעת יחיד במקום רבים בשעת הדחק יחיד במקום רבים - האם הוכרעה ההלכה יחיד במקום רבים - להלכה

יב. סתירת טענות החזו"א

אין צריך רישום בטאבו כדי להחיל את מכירת הקרקעות כאשר אין איסור "לא תחנם" אין בעיה של שליח לדבר עבירה ראית ה"מנחת יצחק" היא הוכחה נגד החזו"א עוד סברות דאין לומר דלא גמר ומקנה

יג. הערמה במכירת חמץ ושביעית

דעת התבו"ש – בדרבנן מעריגין אך לא בדאורייתא
 דעת ה"עונג יו"ט": קנין גמור לא הוי הערמה
 איסור הערמה וטעמו לפי ה"תבואות שור"
 דעת ה"חיי אדם" בהערמה
 דעת החת"ס באיסור הערמה
 האם מותר להערים במכירת קרקעות לשביעית

יד. דין הערמה ניכרת

דעת התבו"ש דהערמה ניכרת אסורה
 עבודת יהודים בשדות, האם מבטלת את המכירה
 דעת "ערוך השולחן" – הערמה ניכרת מועילה ברבנן
 חוסר נכוונת לקיום המקח בשביעית – הערמה גלויה
 הכרעת הרב זצ"ל – אם אפשר לסמוך על המתירין הערמה גלויה בדרבנן

א. הרקע לשימוש בהיתר המכירה ויסודותיו

הקשיים שהביאו גדולי ישראל בדורות האחרונים להתיר איסורי שביעית כהוראת שעה ע"י מכירת אדמות ארץ ישראל לנכרי נתעוררו עקב חידוש הישוב היהודי בארץ ישראל. (עי' ב"ספר השמיטה" להגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל עמ' נט'עד שתמצת את ההיסטוריה של היתר המכירה, דעת המתירים ודעת האוסרים).
 הקשיים נתחלקו לשניים – עבודות השדה שנאסרו בשביעית, ופרנסה מפירות שביעית שחייב בעה"ב להפקירם, ויש בהם איסור סחורה והוצאה לחו"ל. בירקות נתוסף איסור ספיחים. ועי' ב"ספר השמיטה" עמ' פג שהוסיף, "ומצד שני רבו האיכרים שלא יעמדו בנסיון קיום השמיטה וודאי יעברו ויעבדו כל עבודות השדה ויכשלו ויכשילו את כל הישוב באיסור פירות שביעית ואין למשבק היתירא ולאכול איסורא".

יסודות היתר המכירה לחקלאי ולצרכן

"היתר המכירה" מבוסס על ג' יסודות:

- א. שביעית בזמן הזה דרבנן, כהכרעת רוב הפוסקים.
- ב. שיטת "ספר התרומות" והגר"א שיש קנין לעבו"ם להפקיע הארץ מקדושתה לגבי מצוות התלויות בארץ, שהן מדרבנן.
- ג. שיטת הב"י שאין קדושת שביעית נוהגת בפירות נכרי.

הטענות נגד היתר המכירה אחר הקמת המדינה

יש שערערו על היתר המכירה כיום בטענה שאחר הקמת המדינה אין תוקף למכירה. והרחיב מאד בנושא זה הגר"ש גורן שליט"א, דבריו מבוארים בארוכה בחוברת "מחנים" משנת תשי"ט, "תורת המועדים" עמ' 639-624 ובעתון הצפה יום ו', ה' במרחשון תשמ"ז. בשני המקורות הראשונים הגר"ש גורן מסתמך על שתי טענות עיקריות: א. שאין תוקף למכירה לנכרי כשנשאר שלטון יהודי על הקרקע; ב. אין המכירה מועילה כשרוב

קרקעות בידי ישראל. ב"הצפה" הגר"ש גורן יוצא נגד הוראת הרבנות הראשית: שלצרכן אין חשש באכילת פירות שגדלו בקרקע של מי שסמך על ההיתר מכירה. ושם הוסיף גם טענה נוספת נגד המכירה, שאסור למכור כל או רוב אדמות א"י לנכרי.

ב. דין פירות שגדלו בקרקע שנמכר לגוי

טענות האוסרים אכילת פירות שגדלו בקרקעות שנמכרו לנכרי

לפני שנדון בדברי הגר"ש גורן לגבי תוקף היתר המכירה נזכיר מש"כ שם לגבי הוראת הרה"ר הנ"ל, וז"ל במאמרו הנ"ל ב"הצפה": "מכל האמור ברור שלאחר קום המדינה כאשר רוב א"י נתונה בידי יהודים, אין תוקף להיתר מכירה כפי שכתב הגרא"ה קוק בעצמו. או שההיתר נחלש לגמרי ואין לסמוך עליו, ביחוד כאשר מדובר על מכירת כל א"י לנכרים כדי להפקיע את קדושתה. יש להוסיף ולומר שגם אם המכירה מועילה להתרת איסור ספיחין דרבנן מהירקות, ואולי גם הפקעת קדושת שביעית מהפירות וכו', אין זה אלא כאשר האדמה נעברה ע"י נכרי. אבל להתיר עבודה בשביעית לישראל על סמך היתר המכירה כיום אין לכך בסיס הלכתי גם לפי הגרא"ה קוק זצ"ל, מכיון שכיום רוב א"י נתונה בידי יהודים ולא מועילה המכירה של כל א"י לנכרי.

מה שאין כן אם קונים מחטיות שמיטה שכל הירקות שבהן גדלו ונעבדו ע"י נכרים, אין שום חשש איסור עליהם כמו שפסק הרמב"ם. ואין כל דמיון בין ירקות ופירות שגדלו באדמות נכרים ועבדו בהם נכרים, לבין אדמות שנמכרו לנכרי ועבדו בהן יהודים, שלפי דעת הרמב"ם שהוא יסוד ההיתר ע"י מכירה, וכן סוברים רוב הפוסקים, שמצווים על איסור עבודה בשביעית גם אם האדמה של נכרים, וממילא נתקדשו פירותיה באיסורי שביעית".

במהשך נדון בדבריו ונוכיח בעזה"י שאין כל פגם בתוקף של היתר המכירה גם כיום. אמנם אין זה נוגע להוראות הרה"ר בענין דין הפירות שגדלו באדמות שנמכרו לנכרים, וגם מי שאינו רוצה לסמוך על היתר המכירה להתיר עבודות השדה, אין סיבה לאסור את הפירות והירקות שגדלו באדמות אלו, וכהוראת הרה"ר.

דין אכילת פירות שביעית

דין פשוט הוא שאין בקדושת שביעית כדי לאסור פירות באכילה, נהפוך הוא, הרמב"ן כתב (במנין המצות שלא מנה הרמב"ם, מצ"ע ג) שיש מצ"ע דאורייתא לאכול פירות שביעית, והרב זצ"ל בקו"א סי' כא כ, שלדעת הרמב"ן יתכן שמי שיש ברשותו פירות שביעית אסור לקבל על עצמו תענית רשות, ואכמ"ל בזה. וא"כ אפילו אי נימא דאיכא קדושת שביעית על הפירות עדיין אין זו סיבה לאסורם באכילה.

ומצינו בעניני שביעית שלשה איסורי אכילה: **ספיחים, נשומר ונעבד**. ספיחים הוא איסור דרבנן משום עוברי עבירה, איסור משומר ונעבד תלוי במחלוקת הפוסקים.

מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בדין נעבד

בענין נעבד, כתב ברמב"ם (פ"ד מהל' שמיטה ויובל ה' טו): "עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמינית וכו' ואם זרעו לירק הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר וכו'". והראב"ד שם השיג, היכא איכא היתר בפירות שזרעם בשביעית "שהרי אמרו הניטע וכו' פחות מל' יום לפני ר"ה אסור לקיימן (עי' פ"ב משביעית מ"ו). והנוטע בשביעית במזיד

יעקור" (עי' הלכות תרומות פ"ב מ"ג וגיטין נ"ג ע"ב). ובכס"מ הביא מהר"י קורקוס שתירץ דס"ל לרמב"ם דאף דיש חיוב לעקור, אם לא עקר, הפירות מותרים, מידי דהוי נטע בערב שביעית פחות ממ"ד יום קודם ר"ה יעקור. ואם לא עקר הפירות מותרין (הל' שמו"י פ"ג הל' יא).

ודעת הראב"ד דתלה דין איסור פירות בחיוב עקירה צריך ביאור כדהקשה המהר"י קורקוס מנטיעה דערב שביעית. ואי"ל דנטיעה דערב שביעית איסורו דרבנן בלבד, ולכן פירותיו מותרים בדלא עקר ואילו זרע בשביעית דעבר איסור דאורייתא חמיר טפי ולכן פירותיו אסורים. זה אינו, שהרי הראב"ד מביא גם הך דינא דנטע ער"ש דיעקור, ומשמע שזהו יסוד לדינו דאין היתר לזרעים שנזרעו בשביעית.

וי"ל דהראב"ד מבדיל בין אילן לזרע, שבאילן אין באיסור הפירות משום עקירת האילן. ולכן אין איסור על הפירות, כי חז"ל רק גזרו ביחס לאילן, משא"כ בזרע, שהפרי הוא הזרע, ולכן אם יאסור הפירות יש בזה משום עקירת הזריעה. ואפשר לתרץ עוד בסגנון קצת אחר, שאם לא תאסור את הפירות בזריעה, נמצא שבטלה גזירת עקירה כשהזרע הגיע לכדי בישולו. וע"כ, כיון שגזירת עקירה קיימת גם אז, צ"ל שיש איסור על הפירות, ודו"ק.

עכ"פ נמצא לדעת המהר"י קורקוס שנחלקו הרמב"ם והראב"ד אי איכא איסור נעבד אי לאו. ועי' ב"שבת הארץ" שכתב מרן הרב דהאידנא דשביעית דרבנן, גם הראב"ד יודה שאין איסור נעבד, ועי' "ישועות משה" סי' י"ז שהאריך בשיטות בדין זה, (ועי' מש"כ בזה לקמן אות ח).

דעת הראשונים באיסור משומר

בענין איסור משומר, יש מחלוקת ראשונים. רש"י, הרמב"ן והרשב"א ביבמות קכ"ב ס"ל דליכא איסור משומר אף דרבנן, וכ"כ הרמב"ן בפירושו לתורה, וכ"מ מדברי הרמב"ם בפייה"מ ריש פ"ט. וגם בהל' שמיטה לא הביא הרמב"ם איסור במשומר. לעומתם ר"ת ביבמות ובתוס' סוכה לט, והר"ז ס"ל דאיכא איסור במשומר. ומשמע שהוא מהתורה. ועי' "בית ישראל" סי' כב סעיק"א שהאריך בזה, והביא שגם הגר"א ס"ל כר"ת, עיי"ש. וכתב ה"כפות תמרים" לסוכה לט דלדעת ר"ת וסייעתו גם משומר משדה אינו יהודי אסור. ובפשטות ע"כ משום דס"ל דגם בשל נכרי נוהג קדושת שביעית, ודלא כב"י. [אא"כ נימא דטעמא דב"י משום דשביעית בזה"ז דרבנן. ועי' מש"כ בזה לקמן אות ז]. וצ"ל גם דס"ל דדיני שביעית חלים אחפצא דקרקע, ולא אנברא, ולכן, כיון דפירות חייבים בהפקר ולא הופקרו, חל עליהו איסורא. אמנם אין זה מסתבר, דכל היסוד דאיסורי שביעית חלים אקרקע, הוא מכח "ושבתת הארץ", שזה כולל רק איסורי עבודת שביעית, אך לא חיוב הפקר דהוא ודאי מנח אקרקפתא דגברא, ובודאי לא חל אנברי. וצ"ל לשיטתייהו, דאין איסור חל מחמת שלא הפקיר בעל השדה, כי זה כלל אינו שייך בנכרי, כנ"ל, אלא דס"ל דהוא דין באכילת פירות שביעית הנלמד בספרא "והיתה שבת הארץ, מן השבות אתה אוכל ואין אתה אוכל מהמשומר". באכילת פ"ש, חז"ל למדו דצריך להיות דוקא נאכל לכולם בשוה עשיר עם אביון, אך פרי שנשמר, ולא הותר לעניים, לא חל עליו היתר "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך וכו'", ודו"ק.

דין פירות שגדלו בקרקע שנמכרה לנכרי

עב"פ כ"כ ה"כפות תמרים" שם, שהמנהג הפשוט בא"י שאין איסור משומר בשל נכרי. אך נסתפק האם פוסקים כר"ת וסייעתו לגבי משומר של ישראל. עיי"ש בד'. ואכמ"ל בהם ובמה שחלקו עליו האחרונים, ועי' "ישועות משה" (סי' י"ז) שהאריך בכל השיטות. להלכה, מנהג ירושלים לא לחשוש כלל לנשמר ונעבד אפי' בקרקע ישראל וכ"ש דאין לאסור פירות שגדלו באדמות שנמכרו לעכו"ם מטעם זה. ואיסור ספיחין שהוא דרבנן, בודאי אפשר לסמוך על המכירה להתיר, כשי' המהר"י קורקוס (בפ"ד מהל' שמו"י הל' כט) שאין איסור ספיחין בקרקע נכרי גם בנוגע ע"י ישראל. ועוד, הרי נעבד וספיחין הם איסורים הבאים משום עוברי עבירה, וכבר מבואר בפוסקים שכל מי שעושה עפ"י פסק רב והוראת חכם, אין לאסור פירותיו. ועי' הלכות פסוקות "כרם ציון" (פרק ט הערה ט), שהביא בענין זה הוראת הגר"ז מינצברג זצ"ל, ומשום כך אין הפירות אלו גם איסור סחורה או לפני עור, כי יש למתיר על מי לסמוך.

ושר"ר שכ' החזו"א סי' י' אות ו', לגבי אתרוגין של שביעית, וז"ל, "ואותן שמוכרין [ע"י עצמן ולא ע"י שליח] פרדסיהן לנכרי אף שעוברים בזה משום "לא תחנם", מ"מ הוי מכירה, ולדעת "ספר התרומות" פקעה מהן קדושת שביעית, ואע"ג שקשה לסמוך ע"ז וכמש"כ לעיל סי' ו', מ"מ יש להן על מי יסמוכו, ולכן אין לאסור פירותיהן דיעבד". ועי' בדברי הרה"ר שנתפרסמו ב"הצפה" מיום ו' י"ט במרחשון תשמ"ז שהזכירו בקיצור את היסודות הנ"ל, והוסיפו שכיון שבמציאות יש חששות רבים המתעוררים בפירות שנמכרים בחנויות שמיטה, מהן הלכתיים ומהן מציאותיים אין בהם הידור ויש לחזור דוקא אחר הפירות שגדלו באדמות שנמכרו לנכרי. עיי"ש בדבריהם.

דין פירות היתר המכירה

מכל האמור, אף לדעת הגר"ש גורן דפקפק בתוקפו של היתר המכירה בימינו, אין לאסור את הפירות מטעם נשמר ונעבד כנ"ל, דאין איסורים אלו ברוחים למעשה ולפחות לגבי נעבד אפשר להקל משום דהחקלאי עושה עפ"י הוראת חכם. וכן לגבי ספיחין פשוט הוא להיתר, הן משום דלגבי איסור דרבנן אין כ"כ מקום לפקפק בהיתר מכירה, כפי שכתב הגר"ש גורן בעצמו, ומאותו טעם יש לסמוך על דעת המהר"י קורקוס הנ"ל. והן משום דעבד עפ"י הוראת חכם אין מקום לגזור עליו משום עובר עבירה. וממילא חוזרת הוראת הרבנות דעדיף לקנות אותם מפירות נכרי, הן משום "וחי אחיך" והם משום "וכי תמכר וכו'". ועי' ספר "אהבת חסד" לבעל המשנה ברורה (פ"ה דין ו').

ועכשיו נעתיק עצמנו לעצם הפקפוקים שמעורר הגר"ש גורן בתוקף היתר המכירה בימינו.

ג. מכירת קרקעות מארץ ישראל לנכרי בהיתר המכירה

הטענה לאסור מכירת רוב קרקעות א"י לנכרי.

ראייתו של הגר"ש גורן שקיים איסור למכור כל או רוב קרקעות א"י לנכרי הוא דאל"כ מדוע לא השתמש רבי במכירת קרקעות לנכרי כדי להפקיע איסורי שביעית?

אמנם אין הוא תולה סברתו הנ"ל בקושיא מדברי רבי שרצה להיתר שביעית, אבל לא סמך על מכירת הקרקע לנכרי, אלא בדברי הרב זצ"ל. שהרב הקשה (ב"מבוא לשבה"א" פרק י"ד) וז"ל: "ומה שאנו סומכים על היתר השמיטה ע"י מכירה, ולא נמצא מעולם ולא נראה שסמכו ע"ז החכמים הקדמונים ז"ל בזמן בית שני וכל ימי חכמי התלמוד הירושלמי והישוב הנמשך בארץ ישראל אח"כ בימים הראשונים, אין זה פלא וכו'. ראשונה, שמכיון שהיו נוהגים אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרים משום גזירה אטו רוב קרקעות דשל ישראל (עיין קו"א לפ"ד הל' כט בסה"ד), הלא לא היה אפשר אז להתנהג באופן זה, משא"כ עכשו, שכבר אין מניעה זו מפני שקרקעות של ישראל בא"י הם מיעוטא דמיעוטא, ודוחק במצב הוא גורם בהכרח להתנהג בהיתר של המכירה, מכיון שיש מקום לסמוך ע"ז". ע"כ.

[ובקו"א הנ"ל האריך הרב זצ"ל בגזירה הנ"ל דנאסרו פירות נכרי אטו רוב קרקעות ישראל ונסתפק אם תשוב הגזירה למקומה ע"י שישובו רוב אדמות א"י להיות בידי ישראל. ובהמשך נביא דבריו ונבארם בעזה"י].

איסור מכירת רוב קרקעות א"י לנכרי גם לפי הגראי"ה

על כך כתב הגר"ש גורן במאמרו הנ"ל, וז"ל: "אם נכון הדבר שע"י המכירה לנכרי אפשר להפקיע את כל אדמת א"י מקדושתה לענין שמיטה למה לא מכרו בימי רבי ובימי ר' ינאי את כל א"י לנכרי כמו שעושים כיום, ואז לא היתה הגזירה של מיעוט של נכרי אטו רוב של ישראל קיימת. כי ע"י המכירה עברה כביכול כל א"י לידים נכריות. וכי אי אפשר היה לעשות בימי המשנה והתלמוד בא"י כמו שאנו עושים היום? ולמה כתב הגראי"ה קוק זצ"ל הטעם שלא השתמשו בימי המשנה והתלמוד בהיתר המכירה "מכיון שהיו נוהגין אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרי" הרי אפשר היה גם אז למכור כל אדמת א"י לנכרי...? אלא בודאי, שאין כל היתר מבחינת ההלכה למכור את כל א"י, או אפילו את רובה לנכרי, ולהפקיע את כולה מקדושת הארץ ולמצוות התלויות בה, אם משום שההפקעה לא תתפוס על כל א"י, או משום שאסור לעשות כן, וכל המדובר הוא רק כשיש צורך למכור רק מיעוט מן האדמות של א"י לנכרים וכו' אבל למכור את כל א"י לנכרי ולהפקיע כולה מידי קדושתה, אין כלל הווא אמינא להיתר זאת, שאם לא כן חוזרות כל התמיהות הנערמות נגד היתר המכירה לנכרי למקומן, למה לא עשו כן בימי של רבנו הקדוש? וכו'". עכ"ל הצריך לענינינו.

תשובה לדבר: אין מושג של איסור במכירת רוב קרקעות א"י

הנה, הנסיון לתלות סברא זו בדעת הרב זצ"ל לא מובן כלל, דאי ס"ל לרב זצ"ל הכי, היה יכול לתרץ את הקושיא מדוע לא השתמשו חכמי המשנה והגמ' בהיתר ע"י מכירה? דכיון דהיו רוב אדמות א"י בידי יהודי, א"א למכור האדמות לנכרי כדי להפקיע מצות שמיטה. ועוד, האיך יתכן לומר שהרב זצ"ל מסתמך על סברא מיוחדת, ואינו מזכיר אותה כלל?

עצם האיסור למכור כל, או רוב א"י אינו מובן כלל. הרי כל חקלאי מוכר שדהו, ואין אחד שימכור רוב אדמות א"י. א"כ על מי יחול האיסור? ולו נדחק ונאמר שאיסור זה יחול על חקלאי זה שמכירת שדהו הופכת את רכוש הנכרי לרוב, אך א"כ נשוב ונרון מה יהיה דינם של שאר המוכרים אחרי שרוב האדמות בידי נכרים, הסברא פשוטה אומר שגם להם יהי' אסור למכור, כי איך יתכן שלמכור את רוב א"י יהיה אסור, אך כולה יהיה

מותר למכור? ואין השכל סובל דא. אמנם א"כ גם אם יהיה רוב א"י בידי נכרי לא יהיה מקום למכור אדמות לנכרי שעי"ז יהיה כל א"י בידי נכרי. וזה בודאי אינו, וכל סברתו אינה ברורה.

ומה שהקשה מדוע לא מכר רבי את רוב אדמת ארץ ישראל ועי"ז יהפכו רוב אדמות א"י להיות אדמות נכרי, ואין מקום לגזור איסור על פירות נכרי, ומכח קושיא זו הכריח את יסודו שיש איסור למכור כל או רוב אדמות א"י לנכרי, נראה כמו שכתב בעצמו בספר "תורת המועדים" עמ' 634, וז"ל: "אלא בודאי שמכירה פורמלית זו שהיא בהערמה אינה מועילה לענין זה, שאין הולכים אלא אחר מה שהיה לפני שביעית וכו'".

עכ"ל הצריך לענינינו, וא"כ נתערער כל יסודו של הסברא הנ"ל, שאין לה שום מקור. אמנם מדברי הפוסקים בענין הערמה נראה פשוט שהם מתיחסים למכירה כמוחלטת וגמורה, והוי כשדה נכרי לכל דבר. וא"כ קשה לומר כדבריו. וצ"ל פשוט שיתכן שמצד המציאות לא היתה אפשרות למכור כל השדות, והרב זצ"ל שאל מדוע לא מצאנו שימוש במכירה לא כתקנה לכולם אלא ליחידים, ז"פ.

זאת ועוד, אין קשר בין סברא זו, שאסור למכור כל אדמות א"י לנכרי, לבין פסיקת הרה"ר לגבי הפירות, שכל מה שהיה יכול להוכיח הוא שהמכירה אסורה לכתחילה, אך מהיכי תיתי שלא תחול גם בדיעבד? ואם כן, חלה המכירה ואפשר לסמוך עליה. וז"ב]. סוף דבר, אין מקום לסברא שיש איסור למכור כל אדמת א"י לגוי ע"מ להפקיע קדושתה לענין שמיטה. ומדברי הרב זצ"ל שלא הזכיר איסור זה בתירוץ מדוע לא השתמשו חכמי המשנה במכירה לנכרי כפתרון לבעיות שנתעוררו ע"י חיובי השמיטה, משמע דלא סבירא לי' כלל להאי דינא. והגדרת האיסור אינה נכונה - אם האיסור חל על מי שמוכר כל או רוב אדמות א"י בבת אחת יעשו כמה מכירות. גם אם נאמר שהאיסור חל על מי שע"י מכירתו הפך לרוב בעלות הנכרים על אדמת א"י, איך יתכן שהאיסור יחול עליו ולא על מי שימכור אח"כ, יגדיל את הרוב ויביאו להיות בעלות כללית? א"כ אין בטענה זו כדי לערער את תוקף המכירה.

ד. שנוי בעלות על רוב א"י כגורם בהיתר המכירה

טענה: הראי"ה התיר רק בזמן שמיעוט א"י בידי יהודים

טענה נוספת שהעלה הגר"ש גורן, וכן גם אחרים, שלדעת הרב זצ"ל עצמו, דהוא מרא דשמעתתא, אין לסמוך על מכירת הקרקע לנכרי כיום כשרוב אדמות א"י הם בידי ישראל. והוא, מהא דכתב הרב זצ"ל (בקו"א סי' כ) וז"ל: "וי"ל לפי הנ"ל, דאפילו האוסרים פירות שביעית של נכרים וס"ל דנוהג דין שביעית בקרקעות שבא"י, גם זהו אליבא דכו"ע איסור דרבנן, וי"ל שעיקר הגזירה באה רק כשהרוב השדות של ישראל והיתה מתקיימת "ושבתה הארץ" כראוי, ורק ע"י מיעוט השדות של הגוים תתבטל שבת הארץ, ולא יהיה ניכר ההבדל משל ישראל לשל נכרים, ויבואו עי"ז לזלזל בפירות של ישראל ובקדושת שביעית של ישראל בקרקעותיהם, אבל בזמנינו, שרוב השדות עדיין ביד נכרים ומיעוטא דמיעוטא הוא ביד ישראל, ורוב היושבים הם גם כן נכרים, בעוונותינו, ואין שבת הארץ ניכרת כלל בהמיעוט של ישראל נגד הרוב של נכרים, י"ל דאין מקום לגזור על של נכרים משום של ישראל על הרוב משום המיעוט... עד אשר ישיב ה' שבותנו ויהי' רוב השדות של ישראל ורוב יושבי הארץ מישראל, ואז ע"י זכר

לשביעית של המכירה ושל פרטי הדינים שיהיו משמרים, כפי האפשרי, תשוב לנו כל קדושת שביעית לנהוג בהם כדינם ולהחמיר גם בשל נכרים לפי המחמירים בשל נכרים, שכפי הנראה מפשטן של דברים בכמה מקומות כך היו נוהגים בימים מקדם, כשהיה רוב ישוב א"י ביד ישראל. עכ"ל הצריך לעניינינו. ועפ"ז המשיך לבאר את ההבדל בין ימינו לבין ימי חכמי המשנה, שבימי חכמי המשנה לא מצאנו שסמכו על היתר זה של מכירה להיתר איסורי שביעית, משום שרוב השדות היו בידי ישראל וגזרו על פירות שגדלו בשדות נכרי אטו שדות ישראל וכפי שכבר כתבתי לעיל.

עפ"ז כתב הגר"ש גורן [וכן השמיעו טענה זו גם ת"ח אחרים] שכיון שהיום אחר הקמת מדינת ישראל, רוב אדמות ארץ ישראל בידי יהודים, גם לפי מרן הרב זצ"ל אין לסמוך על היתר המכירה.

טענה: ראיה מהרמב"ם לאסור מכירה גם בזמן שמיעוט א"י בידי יהודים.

בהמשך דבריו כ' הגר"ש גורן: "נוסף לכך יש לתמוה בדבריו על תירוץ זה מן הרמב"ם שהביא את אשר עשה ר' ינאי ופסק בפ"א מהל' שמיטה ויובל הי"א: משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחילותיהן, התיירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להן עבדי המלך בלבד. וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחינם כמו עבודת המלך וכיוצא בהן, הרי זה עושה", ע"כ. למה לא הציע הרמב"ם למכור לנכרי את האדמה שיש בה צורך לעבדי המלך ולאנס כדי שמותר יהיה לעבוד בשביעית, ולא יעברו על איסורי שביעית ללא כל היתר, כי אם משום הכרח ואונס בלבד? ...הוכחה זו מהרמב"ם כוחה יפה גם לגבי התירוץ הראשון הנ"ל, שהסביר הגראי"ה בדבר שינוי המצב של ארץ ישראל בין הדורות הקודמים לימיו, כי בימיו של הרמב"ם בודאי שרובה של א"י היתה נתונה בידי נכרים. א"כ למה לא הציע הרמב"ם להשתמש בהיתר מכירה לנכרי במקום להיתר את העבודה בשביעית לצורך פרעון של ארנונה, ובמקום אונס, בלי היתר כל שהוא; הרי אפשר היה לעשות זאת בהיתר גמור לפי דעת מרן הגראי"ה קוק זצ"ל. ובכוח מה היתר הרמב"ם חרישה זריעה בשביעית באדמה יהודית, כאשר אפשר היה למכור אותה לנכרי בהערמה ולהמנע מכל איסור?

בוזה רצה שם גם לדחות מש"כ הרב זצ"ל, שכיום מצרפים לספק גם שנות השמיטה מה שלא היה כן בימי חז"ל. והקשה דלפחות הרמב"ם היה יכול להזכיר את היתר המכירה כיון שבימיו היה כבר ספק על מנין שנות השמיטה.

תשובה על הראיה הנ"ל

אמנם אי באמת קשה מהרמב"ם הו"ל להקשות אידיה, דס"ל דגם בשביעית מותר לזרוע ע"י גרמא, וכמש"כ בחוברת "מאורות", א"כ מדוע כתב הרמב"ם דהתיירו חז"ל לזרוע ולחרוש לצורך ארנונה, הו"ל להיתר ע"י גרמא בלבד. וכן יכל להיתר ע"י שינוי בלבד. [כי אם האיסור על פועל הפעולה, ולכן יש להיתר גרמא, ולא ס"ל איסור אחפצא דקרקע, גם יש להיתר שינוי מאותה סיבה. ויש לדון בזה, ואכמ"ל].

אלא ודאי אין זו קושיא, שהרמב"ם פוסק הלכות ומביא דברי חז"ל, ואינו מביא עצות שאינן מוזכרות בחז"ל, וז"פ.

ה. היתר ארנונה דר' ינאי לעומת היתר המכירה

שיטות הראשונים בדברי ר' ינאי

- ובר מן הכי, מה דפשיט ליה דעדיפה המכירה על היתר ארנונה¹ יש מקום לעיין לענ"ד.
 דהנה יש ג' שיטות עיקריות בהיתר ארנונה:
 א ש' רש"י, תוס' והיד רמ"ה, דהיתר דר' ינאי הוא רק משום דשביעית בזה"ז דרבנן.
 ב ש' התוס' בתי' ב' והתוס' רא"ש, דאיירי בפקוח נפש, וא"כ הוי מותר אף בשביעית דאורייתא, וכן כ' בירושלמי, וכן משמע בש"י הר"ן.
 ג ש' הר"ן והמאירי דאיירי בדוכתא דהחזיקו עולי מצרים ולא החזיקו עולי בבל, שהשביעית נהגת בהם מדבריהם.

לדעת הסוברים דהיתר דר' ינאי הוא משום דשביעית בזה"ז דרבנן, כתב היד רמ"ה טעמא דר' ינאי הוא דהיכא דאיכא פסידא לא גזור רבנן, ומשמע מדבריו שלא היה צורך בהיתר מיוחד להתיר לזרוע, אלא דבכה"ג לא חל איסור דרבנן דשביעית כלל.

* שור"ש כ"ג בס' מנחת יצחק (ח"ח סי' צו ד"ה) וכ"ז ליתר שאת בשם גדול אחד. ובמחכ"ת, כל דבריו שם דברי תימה. מש"כ עוד להוכיח בראיה דמכר כזה אינו מכר מזינה דגמ', ממה דאיתא: הרבה כרכים כבשום עו"מ ולא כבשום עו"ב והניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. ואם נאמר שאפשר להפקיע מצות שביעית ע"י מכירה, יקדשום ויעשו היתר מכירה, עכת"ד. לא הבנתי ראיתו, האם יש מקום שיתקנו לכתחילה שבעלי קרקעות יפקיעו עצמם ממצוות שביעית כדי שעניים יוכלו לקחת משם פרנסתם, אתמהה? הר"ז ממש לבוף את בעלי הקרקעות לא לקיים מצוות השמיטה. ומלבד זה, היכן מצינו הפקעת מצוה בהערמה, לצורך פרנסתו של אחר? ועי' להל' מש"כ עוד על דבריו בסוף אות ז.

מחלוקת הראי"ה והחזו"א בחרישה כדי לאוקמי אילנא

ועיין בדברי הרב זצ"ל בקו"א סי' ב אות ב, בענין חרישה בגוונא דהוי לאוקמי אילנא דלמ"ד דחרישה הוי דרבנן, מותר. וכ': "אלא שיש לדחות קצת ולומר, שלא התירו חכמים כ"א באותן התולדות המנויות, שהן בדרך רוב זקוקות כ"כ להאילנות ולהקרקע, עד שיהיה איבוד מבלעדן, אבל חרישה, שברובה אינה באופן זה, לא הותרה. מ"מ אין זה דבר ברור, די"ל שכל שהוא בכלל לאוקמי אילנא הותר", ע"כ, וכן הסיק שחרישה בכה"ג מותר. עיי"ש בד'.

ובחזו"א סי' י"ח אות ד דן כעין דברי הרב, וכתב, וז"ל: "ומשמע דלא התירו תולדות חרישה בחפירה כיון דהוא עיקר מלאכת חרישה, וכן למ"ד שביעית בזה"ז דרבנן לא התירו חרישה משום הפסד, כיון דחרישה זוריעה הן עיקר השביתה של שביעית, [ועוד דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא, אבל שביעית איסורה אף במקום הפסד, אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו, ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים. אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא וכמש"כ הרמב"ם פ"א ה"י: "ומפני מה התירו כל אלה" וכו' ומשמע דמשום הפסד פרטי לא התירו ואינו כחול המועד, דאם היה מותר במקום הפסד לא שייך לשאול מפני מה התירו ולהשיב שיתקלקל הכל]. ואע"ג דמשום ארנונא התירו הכל כדאמר (סנהדרין כו ע"א): "התם אניסי טפי מלכות וקרוב הדבר לפקו"נ ע"י עניות וגביית ארנוניות וכו'".

ראיה לדברי הראי"ה מהיתר דר' ינאי

הנה אם היינו אומרים שהיתר דר' ינאי הוא תקנה מיוחדת שתיקן במקום הפסד דארנונא, לק"מ לענין חרישה ושאר מלאכות, דהיכא דתקון רבנן תקון והיכא דלא תקון לא תקון. ואין להקשות מדוע ראו חכמים לתקן במקום אחד ובמקום אחר לא ראו לתקן. אך זה מוכח מדברי היר"מ רמ"ה הנ"ל דאין בדברי ר' ינאי תקנה מחודשת, אלא כללא הוא דכילל, דבמקום פסידא לא תקינו רבנן. וגם דברי החזו"א דהתם אנוס טפי ע"י מלכות וקרוב הדבר לפקו"נ נדחים מד' היר"מ רמ"ה הנ"ל שמשמע מדבריו דרבנן לא תקינו כלל במקום פסידא.

וא"כ י"ל דלא כהכרעת החזו"א אלא כד' הרב וצ"ל דנראה למסקנא דבכל גונא הותר לאוקמי, והיינו משום דבמקום פסידא לא תקינו רבנן [ועי' מש"כ הרב בקו"א סי' ב הנ"ל, סי' י וסי' י"א ד"ה "אבל בהגדרת לאוקמי", שמוכח שכל הפסד שהוא מותר, גם בגופו של אילן. ויש בדבריו להכריע בכמה ספיקות שנתחבטו בהם האחרונים, ולא ראיתי מי שעמד על דבריו בזה.].

אך גם אי נימא דלא בכל מלאכות הותר לאוקמי [וכן נימא דמלאכה דהיא לאוקמי ואברויי אסור, דלאוקמי לא הותר במקום פסידא אלא משום דאינה מלאכה, וכפי שהאריכו האחרונים, והד' עתיקים ואכמ"ל בהם.]. אין להקשות מהאי דר' ינאי ד"ל דהתם בסנהדרין איירי בהפקעת כל דין שביעית מהקרקע, משום דבמקום פסידא לא תקנו רבנן, אך הכא, דדין שביעית קיימת, יתכן שאין לומר דלא תקינו רבנן במקום פסידא, דהיאך יתכן שחלק מדיני שביעית יחולו וחלק לא יחולו? ולכן, לגבי פרטי דיני שביעית לא קאמר ר' ינאי דבמקום פסידא לא תקינו רבנן. ויש להתיר מלאכות רק ע"י הגדרות אחרות. אמנם זה מאד דחוק, משום שהרמב"ם פסק שהתירו רק הצריך לעבדי המלך בלבד, וא"כ גם בהאי דר' ינאי לא הותרו כל המלאכות, ואף בלי דברי הרמב"ם, למה יתירו כל דיני שביעית, כגון קדושת הפירות וחייב ביעור במה שלא ניתן למלך? יותר נ"ל דקושיא מעיקרא ליתא, דזה פשוט דגם במקום פסידא מצינו דתיקנו רבנן. שהרי כל דין שביעית בזה"ז שהוא דרבנן כרוך בהפסדי ממון, הפקרת פירות ועוד. אלא שכונת היר"מ רמ"ה על הפסד חיצון, שאינו ישיר, דהיינו שתקנו חז"ל להפסיד ממון, בכגון האי קאמר היר"מ רמ"ה דלא תקינו רבנן, אך אין להוכיח מכאן אם התירו חכמים מלאכות במקום הפסד אילנות, ד"ל דבכגון הא תקינו אף במקום הפסד ודו"ק.

וכעין סברא זו מצאתי אח"כ בנצי"ב בקונטרס "דבר השמיטה", שחלק על מי שרצה להתיר זריעה מכח הא ינאי דר' ינאי, וכ' ע"כ הנצי"ב: "וזה לא מקרי פסידא רק אעבורי רווחא וזה לא שרי רבנן", ע"כ, אלא דבהמשך דבריו כ': "אבל משקין בית השלחין וכן שדה אילנות דשרי הטעם כמש"כ הרמב"ם וז"ל: "ומפני מה התירו כל אלה שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה" וכו' וכן בארנונא דר' ינאי זה מקרי פסידא ממש שצריך לשלם המס כמה שעתיד שדה זה להוציא וא"כ ע"י הפסיד מכיסו ולא אעבורי רווחא וע"כ שרי וכו'". וא"כ גם הנצי"ב הוסיף השוה האי דינא דר' ינאי למה שהתירו חכמים לאוקמי אילנא, ומוכח דגם עבור פסידא דחד זימנא התירו חכמים, אף דאינו קבוע, ושוב נדחו ד' החזו"א, ודו"ק. ועי' בשאר דברי הנצי"ב שם שנוגעים למש"כ, ואכמ"ל.

עכ"פ, ברור לדעת הראשונים הנ"ל דאין תקנה מיוחדת שלא תחול שביעית במקום הפסד אלא שכך הוא חלות דין קדושת שביעית בזה"ז, וא"כ מה נרויח ומה נסיף ע"י מכירת קרקעות ישראל לנכרי?

שיטת התוס' והרא"ש בהיתר ארנונה

גם לשי' התוס' בתירוץ השני, והתוס' רא"ש, דאיירו בפקו"נ, ומקורם בירושלמי, ולדבריהם יש לדון בשביעית הנדחית משום פקו"נ אי הותרה או דחוייה, והדברים עתיקים בכל פקו"נ, ומפורסמים בפוסקים, ואכמ"ל בזה. בודאי אי נימא דהותרה, לא נרויח בהפקעת השביעית ע"י מכירה, וגם אי נימא דדחוייה, הדבר צ"ע.

יש להוסיף, דאי הותר רק מחמת הפסד או פקו"נ, ע"כ הותר רק בשעור האונס וכדכ' הרמב"ם: "התירו לזרוע להן בשביעית דברים שצריכין להן עביד המלך בלבד", ואילו בהפקעה ע"י מכירה יותר הכל, גם שלא לצורך הארנונה, וזה ברור שאם כ"א ימכור, א"א להשיג על שעור מכירתו.

דעת הרמב"ם בהיתר ארנונה

הנה בד' הרמב"ם בענין ארנונה נחלקו המפרשים, הרדב"ז דדעת הרמב"ם כירושלמי דהיתר ארנונה משום פקו"נ. והמהר"י קורקוס נסתפק אם כוונת הרמב"ם כרש"י דהיתר ארנונה משום דשביעית בזה"ז דרבנן או אף אי דאורייתא מותר, משום דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מהתורה מפני האונס כיון שהיא מלאכה לאחריים וגם אפשר לבוא לידי צער קרוב לידי סכנה. ע"כ.

א"כ רק לדעת המהר"י קורקוס דדין ארנונה הוא עקירת חכמים מיוחדת יש להקשות מדוע לא התירו ע"י מכירה. גם בזה אפ"ל דעדיפא להו עקירה שהתירו, רק הצריכין להן בלבד, כלשון הרמב"ם וכנ"ל. וא"כ אין כל הוכחה מדינא דר' ינאי בארנונה לענין אי סמיכה אהיתר מכירה, ודו"ק.

[וד' החזו"א שהבאתי לעיל, דלא הותר משום לאוקמי אלא מלאכות מיוחדות, אך לא הותר משום פסידא חד פעמי, כבר כ' שאין כן דעת הרב זצ"ל שהבאתי לעיל לענין חרישה. וכן צריך לדחוק מאד לפי ד' החזו"א בהא דר' ינאי, וכדלעיל. ומש"כ החזו"א מד' הרמב"ם: "ומפני מה התירו כל אלה" וכו', עי' בדברי הרב זצ"ל שם בקו"א דכתב פירוש אחר בלשון הרמב"ם, שדעת הרמב"ם מתיחסים רק להשקאה דברובו הינו לאברוי ועל כך חדשו חז"ל שגם מלאכה כזו מותרת. ולפי"ז נפלו כל ד' החזו"א בענין זה. ודו"ק].

ו. ברור מחלוקת הב"י והמבי"ט בדין קדושת פירות שביעית של נכרי

מחלוקת הב"י והמבי"ט בדין קדושת פירות שביעית של נכרי

נשוב לדברי מרן הרב זצ"ל בקו"א סי' כ לפ"ד הל' כט דיש להסתפק שאם ישו בו רוב אדמות א"י להיות בידי ישראל שמא לא יועיל היתר המכירה משום שנאסור גם פירות גוי? ונאריך קצת כדי לבאר שיטתו.

יסוד הדברים מוסבים לענין מחלוקת הב"י והמבי"ט אם פירות נכרי קדושים בקדושת שביעית או לא? ונפק"מ גם לענין חיוב תרו"מ. שיטת המבי"ט בתשובותיו (סי' יא, כא,

ריו, ומובא גם ב"אבקת רוכל" סי' כב, כג וכה) שגם פירות עכו"ם קדושים בקדושת שביעית, ולכן פסק שגם פירות נכרים פטורים מתרו"מ, כמו פירות ישראל, ואילו הבי"ח חולק וס"ל שאין קדושת שביעית בפירות נכרים, ואם מירחם ישראל חייב בתרו"מ, ועי' בדבריו באריכות באבקת רוכל (סי' כד) ובכס"מ (פ"ד מהל' שמו"י הל' כט). ומחלוקתם נסבה בין היתר גם סביב דברי הרמב"ם סוף פ"ד שכתב: "עכו"ם שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שגזזור עליהם". ונחלקו הני רבוותא בדברי הרמב"ם, אי הוציא פירות עכו"ם רק מאיסור ספיחין, או מכלל קדושת שביעית לגמרי.

מחלוקת הבי"ח והמבי"ט אם שביעית הפקירא דמלכא או הפקירא דגברא?

הנה, מה שנחלקו הבי"ח והמבי"ט אי שביעית הוי הפקירא דמלכא, או די ש חיוב ההפקרה על בעל השדה? אין זה תלוי בפלוגתא אם יש קדו"ש בפירות נכרי, והם שני ענינים שונים, אלא שהמבי"ט שסובר דפירות נכרי פטורים מתרו"מ קאמר דאף דלא הפקיר הנכרי את שדותיו, בכ"ז הוה הפקר, דקדו"ש דחלה על שדות הנכרי מספיקה לפטור ממעשרות, דכיון דקדושים בקדו"ש התורה הפקירתם וממילא פטורים ממעשרות ככל הפקר. [ובלשון המבי"ט יש להסתפק, אם פטורא ממעשר הוא משום דהוי הפקר ממש, אלא שבשביעית פעולת ההפקר אינה נעשית ע"י הבעלים אלא שהתורה הפקירתם או דהוא פטורא דשביעית דילפינן מ"יתרם תאכל חית השדה". כבר האריכו בזה האחרונים בלפותא ד"יתרם תאכל" וכו' וכן בספרי פרשת תבוא עה"פ "כי תכלה". עי' מה שנשאו ונתנו בזה מרן הרב זצ"ל עם מרן הגרי"מ חרל"פ (מכתב הגרי"מ ב"הד הרים" אגרת א, ותשובת הרב אליו ב"משפט כהן" סי' פב). וב"אפיקי ים" ח"ב סי' כה. וב"תורת הארץ" פרק ח' הערה א, ובחזו"א סי' כ אות ז ד"ה "ומיהו אכתיו", ואכמ"ל בזה יותר].

א"כ אף מאן דחייב פירות נכרי בתרו"מ, אין זה מוכיח דס"ל דליכא קדו"ש בהני פירא, אלא איכא למימר דעל אף קדו"ש חייבים בתרו"מ משום דלית בהו דין הפקר. וכן איכא למימר לאידך גיסא, דבפירות נכרי ליכא קדו"ש, והפקר דשביעית הוא אפקעתא דמלכא, וכ"כ הרב זצ"ל בדחותו את דעת הרידב"ז שהכריע עפ"י ראיות ששביעית אין צריך שהבעלים יפקירו, שיש קדו"ש בפירות נכרי. ואין תלות כלל בין שני הדינים, כנ"ל. ["מבוא" פי"א, ועי' גם מש"כ הגרי"מ בהד הרים מכתב א ומה שענה לו הרב ב"משפט כהן" סי' פב בבאור הפקירא דשביעית אליבא דבי"ח]. וכן כ' החזו"א בסי' כ' ביחס לדברי פאת השלחן (סי' כג) שהביא רשימה של פוסקים דלית להו קדו"ש בפירות נכרי. וכתב על כך החזו"א, דכל הנו מחייבי לעשורי, או משום דס"ל דפירות נכרי אינן הפקר, וכדברי הבי"ח בנקודה זו, או משום דמספקא להו בדינא, אך לא משום דס"ל דלית בהו קדו"ש, ודו"ק.

האם שיטת הבי"ח היא רק לגבי קדושת הפירות, או גם לגבי עבודת קרקע?

לגבי שיטת הבי"ח דאין קדו"ש כלל בפירות נכרי, מצינו לדון אי דבריו אמורים רק על הפירות או גם על הקרקע? והנפק"מ תהיה אם יש מקום להתיר עבודת הקרקע בשל נכרי בשביעית?

לכאורה זה יהיה תלוי בטעמים שהביא הב"י להא דאין קדו"ש בפירות נכרי. דז"ל ב"אבקת רוכל", סי' כד: "ואם באנו לדון, יותר יש טעם לומר שיש לו קנין להפקיע משביעית דקרא כתיב "והיתה שבת הארץ לכם" - "לכם ולא לגוים", ועוד שהרמב"ם מפרש (בפ"א מהל' תרומות) שמה שאמרו אין קנין לגוי בארץ להפקיע מן המצוות היינו לענין שאם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה כיבוש יחיד וכו' אבל כמו זה ביד גוי מופקעת היא ומה שפירותיה חייבים במעשר אלא בשמירחם ישראל דוקא וכו'".

אי נימא דטעמא דב"י דאין בפירות נכרי דין שביעית הוא משום דיש קנין לעכו"ם וכו' אין מקום להבדיל בין הפירות ובין עבודות השדה. אך אי נימא דטעמא דב"י משום דרשה ד"היתה שבת הארץ לכם לאכלה", יש מקום לחלק בין קדושת הפירות לבין קדושת הארץ, ואף אנו נאמר דכל היתירא דב"י הוא רק בפירות ולא לעבודות השדה. ובאמת בב"י לא כתוב שמתיר לישראל לעשות מלאכות בשביעית בשדה נכרי. ואיפכא מצינו, דבכס"מ (בפ"ד הלכ"ט) כתב דכל היתר פירות שביעית בשדה נכרי הוא דוקא בזרעה נכרי ולא הישראל, אך אם זרעה ישראל - אסור.

אך, אי נימא דכל דברי הב"י נאמרו רק לגבי קדושת הפירות ולא לגבי קדושת הקרקע, הכל אתי שפיר.

היתר אכילת פירות נכרי לדעת המהר"י קורקוס

גם המהר"י קורקוס, המתיר פירות שצמחו בקרקע נכרי, באכילה, גם אם נעבדה ע"י ישראל, לאו משום דמתיר לישראל לעבוד בשדה נכרי, אלא אף שאסור לישראל לעבוד בשדה נכרי, מתיר המהר"י קורקוס את הפירות באכילה, משום דאזיל לשיטתו דלרמב"ם אין איסור "נעבד" וכפי שהבאתי דבריו לעיל, אות ב, [בזה תירץ קושית ה"כפתור ופרח" (פרק מז) שהאריכו בה הב"י והמבי"ט] איסור ספיחין ליכא כלל באדמת נכרי, גם אם ישראל זרע. עיי"ש בדבריו.

היוצא מכל הנ"ל, שכל הדיון בין הב"י והמבי"ט הוא רק לגבי קדושת הפירות ולא לגבי הארץ שבקדושתה קיימת.

טענה: וכי עדיף קנין נכרי יותר מקדושת עולי מצרים שאסורה בעבודה?

יותר מכך הקשה הגר"ש גורן ב"תורת המועדים" (עמ' 636) "אף אי נימא שיש קנין לנכרי בא"י להפקיע מקדושת הארץ, איך אפשר להתיר עבודת השדה בשביעית, הרי א"א לומר שמה שקנה נכרי בא"י עדיף ממה דקדשוהו עולי מצרים ולא עולי בבל, ובכ"ז ההלכה שכל שכבשוהו עולי מצרים ולא עולי בבל, יש בו איסור עבודה בשביעית?"

מקורות להיתר עבודה בקרקע של נכרי

אמנם היתר העבודה בקרקע של נכרי מקורו ברש"י בסנהדרין (דף כו, ע"א), אהא דראו אדם חורש ואמרו לו: "יכול לומר אני בטוכו", כתב רש"י: "שכיר, וקרקע של נכרי הוא". והרב בקו"א סי' א אות ב באר כך גם את דעת ר"ח [ויש לציין שגם ביד רמ"ה כתב כעין לשון הר"ח שלפנינו, "קרקע של אחרים היא ואני אריס בתוכה", וכ"כ המאירי בחדד לישנא.

תשובה: קרקע נכרי גרע טפי, שנתקדשה והופקעה קדושה

לגבי קושית הגר"ש גורן, מלבד מה שתירץ בעצמו שם, ראיתי מש"כ מו"ר הגרצ"י הכהן קוק זצ"ל בהערות למאמר הגר"ש גורן בחוברת "מחניים". ועל הקושיא הנ"ל כתב כאן: "הפקעה בפועל".

וכוונתו, שגרע קרקע שקנה נכרי מאדמות שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל, מאדמות דלא כבשו עולי בבל לא נתקדשו בקדושת הארץ, וחז"ל גזרו עליהם כאילו נתקדשו, וזה ביחס לאיסור עבודה, אבל קרקע שקנה נכרי בא"י הרי שנתקדשה בקדושת הארץ. וקנין נכרי מפקיע את קדושתה. ולכן לא שייך בכה"ג לגזור כאילו נתקדשה, ודו"ק.

ז. המשך ברור דעת הב"י לגבי קדושת הארץ וקדושת הפירות

ברור טעמי הב"י

אחרי שמצאנו שראשונים קבעו שאין איסור עבודה באדמת נכרי, נשוב לדון בדעת הב"י בענין זה.

הב"י אינו מתיר לישראל לעבוד בקרקע של נכרי, ואף אוסר פירות שזרע ישראל. אבל כורך בחדא מחתא את שני הטעמים לכך שאין קדו"ש בקרקע של נכרי, חדא, דיש קנין לנכרי להפקיע קדושת הארץ הוא רק כל זמן שהארמה ברשותו, ועוד, דרשה שדורשים על הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם" – "לכם ולא לעכו"ם", ומשמע דאין חילוק ביניהם. ואי נימא דטעמא דיש קנין לנכרי להפקיע קדושת הארץ שהתיר עבודות הארמה, א"כ נימא הכי גם לטעמא ד"לכם ולא לנכרי". ואמנם היה אפשר לומר דמה דמשהו הב"י בין הטעמים הוא רק לענין קדושת הפירות, אך לא לגבי קדושת הקרקע. אבל בכס"מ, בבאור דעת הרמב"ם הביא רק הא דפ"א מהל' תרומות, דמוכח מיניה לדעתו דס"ל לרמב"ם שכל זמן שהקרקע בידי נכרי, נפקעה קדושת הארץ, משמע דס"ל דזה ודאי נכון בדעת הרמב"ם.

קנין נכרי מפקיע את קדושת הפירות ולא את קדושת הארץ

ועדיין יש מקום לחלוק ולומר דכל דברי הב"י מוסבים על קדושת הפירות, והיא הנתנת, דאי הוי בקנין נכרי כדי להפקיע קדושת הארץ, הרי היא היתה כחז"ל לכל דבריה, וישראל החוזר וקונה מהנכרי הרי הוא ככיבוש יחיד. עכשיו שאין בקנין נכרי כדי להפקיע הארץ מקדושתה, אם ישראל קונה את הקרקע אין זה ככיבוש יחיד. ואעפ"כ, כל זמן שהארץ בידי הנכרי, הפירות נפקעו מקדושתם, הן לענין שביעית והן לענין תרו"מ, ע"כ דגם זה בכלל "דגנך ולא דיגון נכרי" דס"ל לרבה בפרק "השולח" (דף מז ע"א). ובזה יש לתרץ קושית התוס' שם ד"ה: "מר סבר", דתרי דיני הם, דכל זמן שהארץ בידי נכרי, לא חל חיוב תרו"מ אפירות, ועוד דין, דמירוח עכו"ם פוטר).

ויותר נראה לומר שסברא זו שיש לחלק בין קדושת הקרקע ובין קדושת הפירות, היא משום דכל ילפותא דרבה דאף דיש קנין לנכרי בא"י, אין לו קנין להפקיע קדושת הארץ, הוא משום דכתיב "לי כל הארץ", כדאיתא בגיטין דף מ"ז. ויתכן דס"ל לרמב"ם, אליבא דב"י, דהוא גזיה"כ רק על הקרקע דלא פקע קדושתה, אך לא על הפירות, וא"כ נלמד דיש שני פטורים בפירות נכרי מתרו"מ, חדא משום דכל דהוא של נכרי פקעה קדושתו ממנו, ועוד, משום "דיגונך ולא דיגון עכו"ם", שאם מירחם נכרי פטורים מתרו"מ, ולענין פירות

שביעית גם אמרינן דפקע קדו"ש מיניה ע"י קנין נכרי, כי לגבי פירות לא נאמר הפסוק "כי לי כל הארץ", ודו"ק.

הפקעת נוכרי את קדושת פירות וקדושת הקרקע

אמנם אין מקור מפורש בב"י לחלק בין קדושת הקרקע וקדושת הפירות, ובפשטות אפשר לומר דקדושת הארץ פקעה בבעלות נכרי וממילא ליכא קדו"ש בפירות, וסברתו היא דמה דקנין נכרי מפקיע מקדושת הארץ, הוא משום דל"ה ירושת ישראל, וכפי שבאר בחי' ר' חיים הלוי באריכות בפ"א מהל' תרומות הל"י. ומה שהתורה חידשה בפסוק "כי לי כל הארץ" אינו שנכרי אינו מפקיע מקדושת הארץ ע"י שאינה שייכת בירושת ישראל, אלא שהפקעת הקדושה היא רק כל עוד הארץ יצאה לרשות נכרי. ודו"ק.

נמצא א"כ, דלמאי דס"ל לרמב"ם דכל מה דפליג רבה ור"א בגיטין, הוא - כשהישראל קנה את הקרקע בחזרה מהנכרי, יש להסתפק אם ההפקעה, כשהקרקע ברשות הנכרי, היא לגבי קדושת הארץ או רק לגבי קדושת הפירות.

טעמו השני של הב"י - מדרשה "לכם ולא לנכרי"

גם אי נימא דטעמא דרמב"ם דאין קדו"ש בפירות של נכרי הוא מיעוט "לכם ולא לנכרי", יש לדון אם מיעוט זה נאמר רק לגבי קדושת הפירות או גם לגבי קדושת הקרקע? וזה לשון הב"י (אבקת רוכל סי' סד): "ואם באנו לדון, יותר טעם יש לומר שיש לו קנין להפקיע משביעית, דהא כתיב: "והיתה שבת הארץ לכם" - "לכם ולא לגוי", ע"כ. בפאה"ש סי' כג סעי"ק כט האריך בענין זה וז"ל: "ונ"ל לתרץ ולא מטעמיה וכו' ה"נ תנינא בספרא (פרשת בהר פ"א פסקא ו) "לכם ולא לאחרים, לאכלה ולא להביא ממנה מנחות", ושיטת רבינו דה"פ, מ"ש קודם "והיתה שבת הארץ" דחל קדו"ש על הארץ היינו בקרקע שלכם ולא לאחרים, לגויים, שגם שזרע דגנו בשדהו בא"י לא חל קדו"ש. דלא קאי על "לאכלה", דמ"לאכלה" הא דריש דרשא אחרינא, ולא כפי' "קרבן אהרן" ולא להאכיל לגויים ולשכיר, כמו"ש בתוספתא וכו' והא דתוספתא מדרבנן ולכן מחלק בכה"ג מטעמיה וכו' רבנו מטעמיה, אבל בספרא דהתורה התירה לשכיר ותושב גוי וכו' ולכן לא ניחא ליה לפרש "ולא לאחרים" - להאכיל לנכרים, אלא כנ"ל. וכאורחי' דדרשינן בכ"מ לכם למעוטי נכרים ובכמה מקומות וכו' ואח"ז עיינתי בלשון מרן בתשובתו וכו' ודין הניין לי כמה רב גובריה, דמרן אמר מסברתו מה שעשיתי לו סמוכות של אור, תו"כ מפורש כזה", עכ"ל.

אחר שבאר פאה"ש כה מפורש דמיעוט ד"לכם" הוא - דאין קדו"ש בקרקע נכרי, ואין שבת הארץ חל עליו, משמע דמעצם הקרקע דנכרי נתמעטה קדו"ש ולא רק מפירותיו, וא"כ גם עבודת הקרקע תהיה מותרת מהאי טעמא.

כן הבין הנצי"ב בקונטרס "דבר השמיטה", ד"ה "ומעתה", ומתוך כך העלה להתיר עבודת השדה בהפקר, ועיי"ש שנשאר בספק.

ספק בכוונת הב"י וראיה מדבריו בכס"מ לתירוץ קושית ה"כפתור ופרח"

נמצאנו למדים דלשני הטעמים של הב"י, בין אם נאמר שקרקע שבבעלות נכרי יש לנכרי קנין להפקיע מקדושת הארץ, ובין לטעם דנלמד מ"והיתה שבת הארץ לכם, ולא

לנכרי", יש להסתפק אם הפקעת הקדושה היא רק מהפירות, שאין עליהם חלות קדושת שביעית, אבל הקרקע בקדושתה קיימא, או שמא נאמר שקנין הנכרי מפקיע את הקדושה מהקרקע, גם לגבי עבודות השדה? וממילא אין קדושה גם על הפירות שגדלו שם, ומה שאסר הב"י עבודת ישראל אינו ראייה כפי שכתב הרב זצ"ל, (דבריו יובאו בהמשך). ואמנם יש קצת להכריע שכוונת הב"י שקנין נכרי מפקיע קדושה מהקרקע גופא, שהרי קושית ה"כפתור ופרח" על הרמב"ם, שעליו מאריך לתרץ בב"י ובכס"מ היא, ממה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות לגבי דין נעבד, וז"ל הכפתור ופרח: "תימה ע"ז אמאי פירותיו של עכו"ם מותרים מזה הטעם? שכך שנינו: "לא נאכל ולא נעבד", והרב עצמו פירש שאם תיעבד ע"י אחר, אסור לאכול ממה שהוציא, וזה אפי' בקרקע עכו"ם, שאם היה דעת הרב שאינו נעבד ר"ל בקרקע ישראל, אבל בקרקע העכו"ם נעבד, א"כ היה בא מטעם יש קנין וכו', אבל מה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה, לא הופקע אותו איסור בקנינו, מטעם שאין קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מידי מעשה ושביעית" וכו', ע"כ.

תירוץ הכס"מ מתחלק לשנים. מה שנוגע לדעת הרמב"ם בפייהמ"ש כ' הכס"מ, או דהרמב"ם חוזר בו ומבאר את הנאמר במשנה לא נאכל לגבי איסור ספיחין, או דכותנו: דאי נעבד ע"י ישראל אינו נאכל אבל הנעבד ע"י נכרי אינו נאסר.

ומה שתלה הכפתור ופרח איסור עבודה בדין יש קנין או אין קנין, על כך כתב הכס"מ דהכא שהקרקע ביד נכרי, ס"ל הרמב"ם דיש קנין וכנ"ל, ועיין בדבריו. ולא מסתבר שדברי הכס"מ מכוונים לקדושת הפירות בלבד, דאין לזה ענין עם דברי הכו"פ הנ"ל, ודו"ק.

האם דעת הב"י רק בשביעית דרבנן בזה"ז, או גם בשביעית דאורייתא?

יש עוד להסתפק בדברי הב"י אם היתר פירות נכרי הוא רק משום דשביעית בזה"ז דרבנן, וכפי שהשיג בעין זה על ד' הכו"פ [עי' לשון הב"י הבאתיו לקמן אות ח.]. או דילמא אף אם שביעית דאורייתא ס"ל דאין קדו"ש בפירות נכרי, ומה שהשיג על הכו"פ הוא רק משום שהכו"פ תלה את כל דבריו בהא דשביעית דאורייתא, וע"כ כתב דלפי האמת שביעית בזה"ז דרבנן. מה שיש לעורר לסברא זה הוא שטעמי הב"י מתאימים גם אי נימא דשביעית דאורייתא, ואולי נחלק ונאמר דטעם דבעלות נכרי מפקיעה הוא רק אם נאמר דשביעית בזה"ז דרבנן, ואילו טעם ד"לכם" הוא אף אי נימא דשביעית דאורייתא, ועפ"ז יש לתרץ קושית ה"מנחת יצחק" ח"ח סי' צו שהקשה למה צריך דרשה ד"לכם" אם בעלות נכרי מפקיעה? ודו"ק. [ומש"כ שם ד"ה "זכ"ז", שר"ל שאין היתר מכירה מועיל ממה שנתחייבו בגלות מחמת שלא שמרו שמיטה, הוא דבר תימה, שהרי בזמן בית ראשון חיוב שביעית היה חיוב דאורייתא].

ח. דעת הרב זצ"ל בשיטת הב"י

שיטת הרב זצ"ל מבוארת בכמה מקומות בדבריו. הרב זצ"ל מחלק בין טעמי הב"י. לפי הטעם שבעלות נכרי מפקיעה מקדושת הארץ, ס"ל לרב, שגם עבודת הארץ מותרת מדאורייתא. ואילו לטעם שדורשים "לכם ולא לנכרי", יש ללמוד שאין קדו"ש בפירות, אך אין ראייה לגבי עבודות השדה. [ועפ"ז מובן מדוע לא הביא הב"י בכס"מ דרשה ד"לכם".

דדעת הכפתור ופרח מתיחסים לעבודת הארץ וכנ"ל, ואין לזה ענין עם דרשה ד"לכם" דאיירי בקדושת פירות שביעית, דאיסור נעבד יתכן אף אם אין קדו"ש בפירות, ודו"ק].

קנין נכרי - מתיר גם לעבוד בשדה נכרי מעיקר הדין.

בפי"א מה"מבוא" הביא הרב שיטת רש"י שהתיר עבודה של ישראל בקרקע של נכרי בשביעית. וביאר את דבריו דס"ל דשביעית בזה"ז דרבנן ויש קנין לנכרי להפקיע קדושת הארץ במידי דרבנן, בין אם כל קדושת הארץ דרבנן אחר חורבן בית שני ובין אם רק שביעית בזה"ז דרבנן, דשביעית תלויה ביובל, ואילו לגבי שאר מצוות התלויות בארץ, קדושת הארץ דאורייתא. ועי' "משפט כהן" סי' נח שבאר דעת רש"י גם אי ס"ל דשביעית בזה"ז דאורייתא. [וגם פאה"ש בסי' כג כתב דברור כשמש דאין קדו"ש בפירות נכרי, וכדפסק הב"י, דשביעית בזה"ז דרבנן וברבנן יש קנין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ]. אמנם לכ"מ משמע מדברי הרמב"ם דכל היתר פירות שביעית שגדלו בשדה נכרי הוא רק כשעבד נכרי עצמו, אבל אם עבד ישראל בשדה נכרי הפירות אסורים. ומכאן שהרמב"ם חולק על רש"י וסייעתו וס"ל שאסור לישראל לעבוד בשדה נכרי, והיתר הפירות הוא רק אם הנכרי עצמו עובד בשדהו, ועל כך הקשה הרב, דאי טעמא דהיתר פירות להב"י, הוא - דכל דבעלות הנכרי, יש קנין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ, א"כ, כל זמן שקנינו קיים, הרי זה כאדמת חו"ל לגבי מצוות התלויות בארץ, וא"כ קשה מדוע לא תותר העבודה האסורה גם על ידי ישראל.

ותירץ הרב, דהרמב"ם ורש"י נחלקו בסברות כמעט הפוכות. רש"י ודעימיה ס"ל דכל זמן דשביעית דאורייתא, אין קנין לנכרי להפקיע מקדושתה כלל, גם כשהקרקע בבעלות הנכרי, וגם לית להו דרשא ד"לכם" למעוטי נכרי. ומה שיש איסור לסייע לנכרי בידים ואין לחזקו ביותר מדברים בעלמא, הוא - כששביעית דאורייתא, אבל בזה"ז, ששביעית דרבנן, יש קנין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ, ואין איסור מסייע לנכרי כלל, ומותר לסייעו אפילו בידים.

לעומת זאת, הרמב"ם ס"ל, דגם כששביעית דאורייתא יש קנין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ כשקיימת בעלות הנכרי. ובאיסור לחזק נכרי ביותר מדברים בעלמא, וכ"ש לסייע לו בידים, אין חילוק בין דאורייתא לדרבנן, כי קנין נכרי תמיד מפקיע, ולכן לישראל אסור לזרוע גם בזה"ז וכיון דזרע באיסור, פירותיו נאסרו.

סתירה בענין איסור נעבד כששביעית דרבנן

אמנם יש לעיין בדברי הרב זצ"ל הנ"ל דאי נימא דכל איסור זריעה הוא מדרבנן, היאך נאסרו פירותיו בעבר וזרע, הרי הרמב"ם בפ"ד הלט"ו התיר ירקות שנזרעו בשביעית ויצאו למוצאי שביעית. והראב"ד השיג על דבריו וכ' שנעבד אסור. (וכ"כ לעיל אות ב). והכ"מ כתב: "ואני אומר שמתוך דבריו נלמד להליץ בעד רבנו ולומר דאיירי במקומות שהשביעית מדבריהם", עכ"ל. וא"כ הגע בעצמך, במקומות שהשביעית מדבריהם אין הפירות נאסרים משום נעבד, ואילו בשדה נכרי שאין בו דין שביעית אף מדבריהם, אלא רק איסור מסייע לנכרי, אם עבר ישראל וזרע פירותיו יאסרו?

ואין מקום לתרץ, דבקרקע נכרי ליכא איסור נעבד, אלא דאם זרע ישראל חל איסור ספיחין, ואילו לעיל, בהלט"ו איירי בירקות שיצאו לשמינית ואפשר לאוסרם רק מדין נעבד ולא מדין ספיחין. ז"א, שהרי כל דברי הכס"מ בהלכ"ט באו לתרץ קושיית הכו"פ,

ועיקר התי' דמה דכתב הרמב"ם בפייהמ"ש דאם נעבד אינו נאכל, היינו בנעבד ע"י ישראל, וזה אף בקרקע נכרי, וכן משמע מהמשך דברי הכ"מ, עיי"ש.

הן אמת דקושיא זו, כיצד יתכן איסור נעבד בקרקע נכרי שנורע ע"י ישראל? יש להקשות על דברי הכ"מ עצמו, גם ללא ביאור הרב זצ"ל, שהנה הכס"מ הביא דברי הכו"פ שכתב: "אבל מה שאסור מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע אותו איסור בקנינו". וכתב ע"כ הכ"מ: "ומש"כ עוד אבל מה שהוא אסור מן התורה וכו' לא דק, דבהדיא כתב רבינו בפ"ט ובפ"י דשמיטת קרקעות: 'בזמן שאין היובל נוהג, אינו אלא מדבריהם', עכ"ל. וא"כ קשיא על דברי הכ"מ גופא, כיצד יתכן איסור נעבד כלל כשביעית בזה"ז דרבנן, הרי הכ"מ קבע דהיכא דשביעית מדבריהם אין איסור נעבד?

חילוק בין כיבוש עולי מצרים לבין כיבוש עולי בבל לענין איסור נעבד

ונראה כי לפי הכ"מ נצטרך לחלק בין מקומות שמחמת עצמם אינם ראויים לשמיטה, כגון סוריא דאינה א"י, או מקומות שלא כבשו עולי בבל, דלא נתקדשו בקדושת א"י למצוות, ובין מקומות שראויים מחמת עצמם לשביעית אלא שחסר מתנאי השביעית כדי שיחולו, כגון בא"י שקדושהו עולי בבל בזה"ז שאין יובל נוהג. [ועי' מש"כ מו"ר הגר"ש ישראל שליט"א בספרו "ארץ חמדה", תוספת בירור לשער ד, אות ו' במש"כ לבאר דעת הכ"מ אי שביעית בזה"ז דרבנן או דאורייתא]. ונאמר דדוקא מקומות שכל דין שמיטה בהם מדרבנן ליכא איסור נעבד. משא"כ בארץ ישראל דקדושה שניה לא בטלה, ושביעית דרבנן רק משום שחסר תנאי של קיום יובל, יש איסור נעבד.

אך אכתי תקשה גם לכ"מ, הרי בקרקע נכרי ליכא כלל קדו"ש, אף לא מדרבנן וא"כ היאך איכא איסור נעבד?

ויש מקום לתרץ, עפ"י מש"כ הרב זצ"ל על איסור שחל על ישראל לעבוד בשדה גוי לפי הכ"מ, וז"ל: "אבל לסייעו בידים אסור, ונראה שאסרו זה להרחיק את ישראל מעבודת השדה בשביעית, כדי שלא יבא לעבוד בתוך שדהו", ע"כ. א"כ איסור זורע בשדה נכרי הוא משום לתא דשדה ישראל. ולכן שפיר י"ל שאם יש רק איסור נעבד בשדה ישראל, איסור זה יחול גם על זורע בשדה נכרי, ודו"ק.

איסור נעבד בשביעית בזה"ז דרבנן

ואף דיש מקום לקיים גם ביאורו של הרב זצ"ל בדעת הכ"מ עפ"י הנ"ל, יש לעיין במש"כ הרב בפ"ד הל"טו, אחרי שהביא דעת הראב"ד שאין איסור נעבד, רק במקומות שהחזיקו עולי מצרים ולא עולי בבל, שהם אסורים רק מדבריהם באיסורי שביעית, כתב: "ולפי סברא זו יש לומר, למי שסובר ששביעית בזה"ז בכל מקום היא מדרבנן שמותר בכל מקום מה שנורע". ועפ"י הנ"ל מוכח לא כך, שהרי לכ"מ שביעית בזה"ז דרבנן, ובכ"ז יש איסור נעבד. ע"כ צריך לחלק בין מקומות שכבשו עולי מצרים לבין מקומות שכבשו עולי בבל, כנ"ל. ומנין לנו לחדש מחלוקת בענין זה בין הראב"ד לרמב"ם לפי הכ"מ? ודו"ק.

[להלכה, עי' מש"כ לעיל אות ב דמנהג ירושלים הוא כרמב"ם לפי ביאור המהר"י קורקוס דל"ל איסור נעבד כלל ודו"ק].

ט. המשך דעת הרב זצ"ל בשיטת הב"י

דרשה ד"לכם" - אין קדו"ש בפירות נכרי

בקו"א סי' כ האריך הרב זצ"ל בסברא השניה שכת הב"י, דנכרי מפקיע מקדו"ש מכח דרשת חז"ל "לכם ולא לעבד"ם". וכי ע"כ הרב, דדרשה זו קיימי, גם על מה דמפרש אח"כ מענין קדושת פ"ש, וגם אמרה דלקמיה דהוא ענין "מן השבות אתה אוכל" וכו' דהוא גם ענין קדושת פ"ש ואין לו ענין עם איסור עבודת קרקע בשביעית (ועי' מש"כ לעיל אות ב בענין איסור משומר).

בהמשך דבריו שם כתב הרב, די"ל דגם מאן דס"ל דאיכא קדו"ש בפירות נכרי י"ל דהוא מדרבנן, דגזרו על מיעוט פירות נכרי אטו רוב פירות ישראל, ועי' לעיל אות ד שהבאתי לשון הרב זצ"ל, ועפ"י כתב לתרץ תמיהת הב"י על המבי"ט, מדוע אין נוהגים כיעור בפירות נכרי. והמבי"ט נדחק בבאור הדבר. אמנם עפ"י הנ"ל כתב הרב דלק"מ, דדין זה לנהוג קדו"ש בפירות נכרי הוא רק כשרוב פירות היו של ישראל. אבל בזמן הב"י היו רוב פירות של נכרי, וממילא בימיו ובימי המבי"ט כבר לא היתה קיימת גזירת חז"ל על פירות נכרי לנהוג בהם קדו"ש, וחזר עיקר הדין למקומו, דהיינו דבפירות נכרי אין קדו"ש. ודו"ק. המבי"ט עצמו בודאי אינו סובר סברת הרב זצ"ל לגבי שינוי המצב בין זמן חז"ל לזמנו, שאם היה סובר כן לא היה צריך לידחק בענין מה שלא נהגו לבער פירות נכרי בשביעית.

ביטול גזירת פירות נכרי אטו רוב פירות ישראל - ביאור הגר"ש גורן

עצם הדברים צריכים ביאור, כיצד בטלה גזירה ע"י שינוי מציאות. הרי כל גזירה קיימת כ"ז שלא בטלנה ב"י אחר שהיה גדול מהבי"ד המתקן?

עי' מש"כ הגר"ש גורן ב"תורת המועדים" עמ' 634-632 בענין זה, וז"ל שם: "ולא רק זה, אלא שחייבים לומר שהגזירה מלכתחילה היתה מפורשת על מיעוטו של נכרי דוקא, שאלי"כ לא היתה מתבטלת עם הפיכת הגויים לרוב מחזיקי הקרקעות שבארץ ישראל, משום שדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו כמבואר במס' ביצה דף ה. והלכה זו היא גם כאשר בטלה הסיבה שבגללה גזרו על הדבר... וחייבים אנו לומר שבנידון דידן התנו במפורש שהגזירה חלה רק אם האדמות מיעוטן של נכרים ולא הרוב, וא"כ כאשר חזרו רוב האדמות לרשות יהודית, וחזר המצב לקדמותו שבימי התלמוד, חוזרת תוקפה של הגזירה כבראשונה".

עפ"י דברים אלו, דחה הגר"ש גורן מש"כ הרב להסתפק אם גזירה על פירות נכרים אטו פירות ישראל תשוב כשהיו רוב אדמות בידי ישראל, וז"ל הרב שם: "ורק כשיבוא הדבר לידי כך שישוב מצב הישוב לכמו שהיה בעת שהחלה הגזירה, ויהיה רוב קרקעות שבא"י של ישראל, אז יהיה צורך לדון בדבר, אם הגזירה, שנתבטלה ע"י ביטול הישוב, חשיבא מבוטלת, באופן שצריך מנין חדש עליה, או שהיא תשוב ותחול ממילא, מאחר שהיא ראויה לחול מצד הישוב, שחזר להיות כמאז בזמנה", ע"כ. ובסוף דבריו נראה שהכריע הרב בספק, שכתב: "זוהי נראה פשוט לכאורה שאם נגזרה גזירה באיזו עיר ונהרס שם הישוב ונתבטל, אם חזרה ונתישבה אח"כ בדורות אחרים שוב אינם חייבים מחדש בגזירת הראשונים עד שיחדשו עליהם את קבלת הגזירה, וה"נ דכותיה", עכ"ל.

אמנם לפי ביאור הגר"ש גורן אין מקום לספק ולהכרעה הנ"ל.

ביטול גזירה מחמת חורבן וביטול הישוב

אמנם שינוי המצב בין זמן חז"ל לבין זמן מאוחר יותר, שפירות נכרי נתקדשו בקדו"ש מחמת גזירה רק בזמן חז"ל ולא בתקופות שרוב הארץ היה בידי נכרים אין זה משום שכך תקנו חז"ל לכתחילה, כפי שהבין הגר"ש גורן בדברי הרב, אלא שחידש הרב זצ"ל סברא אחרת לביטול הגזירה. שהרי כ"כ שם: "ואם לא היה מתבטל הישוב של ישראל בא"י מאז החלה הגזירה, להיות בקרקע של גויים, שאנו צריכים לומר שנגזרה משום רובא דישאל, אז היה מקום לומר שאע"פ שבטל הטעם לא בטלה הגזירה, אבל כיון שמאז נתבטל הישוב ונפסק כח הגזירה בפועל י"ל שפיר שעכשיו כשחזרו ישראל כל זמן שהם מועטים וקרקעותיהם מועטים, לגבי גויים לא שייך לומר שתחול עכשיו הגזירה שהיתה בזמן שהמצב היה הפכי ממה שהיא עתה, והיה אז רוב מישאל", ע"כ, ובהמשך דבריו כתב להסתפק אם תשוב הגזירה גם אם יהיו פירות ישראל, וכבר הבאתי לשוני לעיל בסמוך, עיי"ש בס' ובמה שהכריע.

נמצא שיש כאן סברא חדשה, שלו יצוייר שתבטל גזירה של חז"ל משום שבמציאות לא היה לה קיום, כגון הכא שנתבטל הישוב היהודי בא"י, הגזירה נתבטלה, ויש מקום לומר שהיא לא נתחדש מעצמה כשהמציאות שוב תשתנה ויהיה מקום לקיימה.

אמנם זה ברור שאי"ז כלל הנאמר בכל תקנה וגזירה, דא"כ שביעית גופא דבזה"ז דרבנן, אמאי לא נימא דנתבטל הישוב ונתבטלה התקנה. ויתכן שיש לחלק בין תקנה, שהיא אינה מתבטלת ע"י ביטול הישוב, לבין גזירות שהן משמרת שלא יבוא לידי איסור, שהן מתבטלות, והדברים צ"ע.

סיכום מחלוקת הב"י והמבי"ט לפי דברי הרב זצ"ל

לדעת הרב זצ"ל יש להתיר עבודת הקרקע בשדה נכרי, דבזה"ז יש קנין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ, ולרמב"ם אין היתר ליהודי לעשות מלאכה בשדה נכרי בשביעית, אך לפחות לדעת הב"י ס"ל לרמב"ם דבעלות נכרי מפקיעה מקדושת שביעית. ואיסור עבודת השדה הוא רק מדרבנן גזירה דילמא אתי למעביד בדידיה, ובפירות נכרי אין קדו"ש לב"י משום דרשה ד"לכם".

המבי"ט פליג אב"י בדין קדו"ש בפירות נכרים ומשמע ברמב"ם כדברי המבי"ט, שאין הרמב"ם בא לומר שאין קדו"ש בשל נכרי אלא רק להתיר איסור ספיחין. אמנם גם כך י"ל שקדושת שביעית בפירות נכרים הוא מדרבנן דגזרו מיעוט פ"נ אטו רוב פירות של ישאל. וי"ל דבביטול הישוב בטלה הגזירה. ובזמן הרב זצ"ל שהיו רוב פ"נ, לא נתחדשה הגזירה, ומסתבר ליה לרב זצ"ל שגם אם יהיו רוב פירות ישראל לא תתחדש גזירת פ"ש על פ"נ אא"כ יהיה מנין חדש שיחליט עליה.

תוקף היתר המכירה כיום לפי דברי הרב זצ"ל

נשוב לדברי המערערים על היתר המכירה, משום שכיום יש רוב פירות ישראל ולרב זצ"ל ראוי לגזור מיעוט פ"נ אטו רוב פירות ישראל.

כל דברי הרב הם רק ביחס לקדושת הפירות ואין מקום לאסור עבודות הקרקע מחמת גזירה זו, ויתירה מכן, הרי המבי"ט עצמו ודאי לא סובר שמה שנהגו קדו"ש בפ"נ הוא מדרבנן. וכדכתב לעיל, והב"י ג"כ חולק אדין קדו"ש בפ"נ, והפאה"ש הכריע כמוהו. ואף לדברי הרב זצ"ל, הרי למסקנה הכריע שאין מקום לאסור פ"נ כיום אף בזמן שיהיו רוב

פירות ישראל. והיאך יעלה על הדעת לדחות את היתר המכירה כולו מחמת סברא שהרב לא הכריח אותה להלכה אפילו לדעת המבי"ט, וגם קבע שאינה שייכת היום? ומה שהקשה הגר"ש גורן דאי לא נימא סברת הרב דדין קדו"ש בפ"נ תלוי ברוב או מיעוט, וכנ"ל, יקשה מדוע לא מצאנו שבדורות הראשונים התירו שביעית ע"י מכירה לגוי, אתמהא, וכי שערי תירוצים ננעלו? הרב זצ"ל ב"מבוא" כתב עוד שני תירוצים לקושיא זו, וב"משפט כהן" סי' נ"ח הוסיף עוד תירוץ. ועי' "ספר השמיטה" לגרימ"ט עמ' סג שכ' נימוק נוסף, ומו"ר הגר"א שפירא שליט"א בהקדמתו ל"מדריך לחקלאי" שי"ל ע"י הרה"ר תירץ תירוץ אחר.

י. תשלום מיסים כגורם לבעלות השלטון על האדמה

היתר המכירה בזמן בעלות שלטון יהודי על קרקע א"י.

ונעיין עתה בטענה שאין היתר המכירה מועיל היום, כיון שיש בעלות של המדינה על כל הקרקעות שבא"י.

יסוד הדברים הוא מהתוס' בקידושין דף לו ע"ב "כל", דכתב וז"ל: "ויש ליתן טעם דלפיכך בטלו תרומה ומעשר לפי שעבשו בחו"ל אין הקרקעות שלנו שהרי משועבדות הן למלך ואנו נותנים מהם מס למלך א"כ אין להם דין קרקע להפריש תרומה ומעשר". וכ' ע"כ הגר"ש גורן: ("תורת המועדים" עמ' 627), "לכן כשהארץ נתונה תחת שלטון יהודי אין כח בקנין יחיד של גוי להפקיע חזקתה היהודית וקדושתה, מאחר שגם לאחר המכירה לנכרי נשארות האדמות תחת בעלות מסוימת של השלטון היהודי, המהווה רשות עליונה על כל אדמות המדינה, לגבות מסים וארנונה עבורן, שמא אין זה כלל הפקעה ע"י מכירה לגוי, משום שעדיין נשארת בעלות יהודית של השלטון על הקרקע". ע"כ.

בעלות השלטון ע"י תשלום מיסים - מחלוקת ראשונים

גם בענין שמיטה, מצאנו סברא זו, עי' "מבוא לשה"א" פרק י"א שהביא הרב דברי ספר "הלכות ארץ ישראל" שכתב, וז"ל: "ובשדה ישראל הוא אסור, אבל לא בשדה הגוי, ואם משדה ישראל נותנים למלך מקצת מכל שדה ושדה מותר לזרוע, דמכריז רבא פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא" וכו', עכ"ל הצריך לענייננו. וכ' הרב זצ"ל על דבריו אלו: "ולגבי ארנונא נראה שהוא סובר שטעם ההיתר אינו מפני האונס, אלא משום דכיון שמלך מקבל ארנונא הר"ז נחשב כשדה שלו, ממילא הוא קרקע של נכרי ונפקעת מידי שביעית" וכו', והיינו כסברת התוס' הנ"ל.

אמנם, אף שעוד ראשונים ביארו ענין ארנונא - מס המלך מתבואת השדה, [כן פרש"י ורמ"ה ועוד], לא הזכיר אחד מהם היתר זה דהוי שדה נכרי, אף דרש"י עצמו שם בסנהדרין לגבי "אגיסטון אני בתוכה" ס"ל דמותר לישראל לזרוע בשדה נכרי, משמע דלית להו האי סברא דמחמת ארנונא נחשב המלך כבעלים על השדה. [וזה אינו קשה מדוע התוס' שס"ל האי סברא דבעלות דמלך מחמת תשלום מיסים, לא תירץ כ"ספר א"י" דהתוס' ס"ל דאין קנין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ כדכתב התוס'].

חילוק בין מיסים על הקרקע לבין מיסים על רווחים או על האדם.

אמנם יש לומר דאפי' מאן דס"ל האי סברא דבעלות עליונה של מלך או מדינה, אין לו

ענין עם נידון דידן. חדא, דמסי מדינה שגובים היום הם מסי הכנסה ורוח ולא מס על הרכוש, והתם בקידושין בפשטות הוי מס על רכוש, דהיינו על בעל השדה. ועוד, הרי הנכרי עצמו, דהוא בעל הקרקע, אינו משלם לא מסי הכנסה ולא מסי רכוש על הקרקע שקנה. אמנם היה מקום לומר שהפשט בתוס' הוא שעצם האפשרות שהמלך יכול לגבות מסים כבר מקנה לו בעלות על הקרקע, ולפי"ז יהיה אפשר לתרץ קושית הרא"ש במס' עבודה זרה פ"ד סי' ט' שהק' על דברי התוס' הרי יש הרבה שדות שאינן משלמות טסקא למלך? [אך לפי מה שביאר הרא"ש את דברי התוס', כדלקמן, כ"ז לא שייך, ודו"ק].

ביאור התוס' לפי הרא"ש בעבו"ז

אמנם מלבד כ"ז נראה דאין דברי התוס' שייכים לענינינו כלל, דהרא"ש במס' עבודה זרה פ"ד סי' ט' כתב וז"ל: "אומר בשם ר"ת כי הקרקעות עכשיו משועבדים לשרים לטסקא, ודינא דמלכותא הוא שאם לא יתנו הטסקא יהיו מופקעים לשרים. וא"כ אינה כשלנו, ואנו כמו אריסין בעלמא". יוצא שהתוס' מדברים על אופן שהבעלות של בעל השדה הוא כעין על תנאי והוי כמו אריס בעלמא, והרי ודאי דלא שייך בזמנינו הגדרה כזו. (עיין מכתבו של האדר"ת המובא בסוף "שבת הארץ").

יש גם קצת הוכחה שזו פשט בתוס', דאי לא נימא דישאל בעל השדה נחשב כאריס, מדוע חיוב מסים למלך יגרום פטור מתרו"מ? נחשביה כשדה ששותפים בה ישראל ונכרי, דפירות ישראל חייבים בתרו"מ אף בחו"ל? עי' רמב"ם פ"א מהל' תרומות הל"ב. אך אי נימא דהוי לגמרי כשדה נכרי והישאל הוא רק כאריס בעלמא, שפיר פטור מתרו"מ, ודו"ק.

ולפי"ז נפל כל הבסיס להשגה זו על היתר המכירה, והכל אתי שפיר. סוף דבר אין מקום לפקפק בהיתר המכירה בגלל הקמת המדינה, וכן נהגו כל הרבנים הראשיים עד כה.

יא. טענות החזו"א נגד היתר המכירה

שלוש טענותיו של החזו"א

ראיתי לנכון לצרף למאמרי בענין היתר המכירה ותוקפו כיום, מספר הערות שנתעוררו אצלי בלומדי ענינים אלו.

החזו"א במכתב, [מובא בחזו"א לשביעית סי' כז אות ז] כתב דאין מכירת הקרקעות חלה, וז"ל שם: "הנלקט בשביעית פטורים מן המעשר אף אם נמכרו, א. מפני שנמכרו ע"י שליח ואין שליח לדבר עבירה, ב. מפני שלא נמסר להם בטאבו, ואם היה הערבי תובע לקיים המקח היו אומרים לו, כך דינכם, דבלא רשימת הטאבו לא קנה, ג. מפני שבלב כל אדם אינו קנין באמת, ובמכירת חמץ אמרינן כדי שלא יעבר בב"י גמר ומקנה, אבל הכא בשביל הפקעת מצות שביעית לא ימכרו כל הארץ לנכרי, אדרבה נוח לנו לשמור השביעית מלמכור כל הארץ לנכרי", ע"כ.

סתירות בדברי החזו"א

אמנם מצאנו בחזו"א סתירה לדברי עצמו, שבסי' י אות ו' כ' לענין אתרוגין, שהמוכרים פרסיהן לנכרי אף דעוברים על "בל תחנם" הוי מכירה, ואפשר לסמוך בדיעבד על דעת "ספר התרומות" דפקעה קדושת הארץ ע"י בעלות הנכרי. (והבאתי לשונו לעיל אות ב).

ומבואר דאינו חושש לא לענין הרישום בטאבו ולא לענין הגמירות דעת דמכירה, אלא לענין שלד"ע בלבד, ולכן אם מכר בעצמו, המכירה חלה, עיי"ש בדבריו, וע"כ דחזר בו באחד המקומות. וצ"ע.

דעת יחיד במקום רבים בשעת הדחק

טרם נדון בגוף טענותיו, יש להקדים הקדמה אחת בדרכי פסיקה. והיא: שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת יחיד במקום רבים באיסורי דרבנן. וי"א שכן הדין גם באיסורי דאורייתא. והדברים מבוארים בקוטרס "הנהגת א"ה" להש"ך, יו"ד סוף סי' רמב. וכבר הרחיב בזה הרב זצ"ל בפרק י מה"מבוא לשבת הארץ" וב"אגרות ראי"ה" תקנ"ה. עיי"ש בדבריו.

אמנם בחזו"א סי' כג קבע שאין סומכים על היחיד במקום רבים אף בשעת הדחק. ורק היכי דלא אתמר הלכתא כמאן, סמכינן על דעת המקיל בשעת הדחק. אך ביחיד במקום רבים דאיתמר הלכתא כרבים, אין סומכין אדעת יחיד אפי' בשעת הדחק. אך דבריו שם הם נגד הב"ח והש"ך, ונגד הרשב"א בתשובה כפי שהיתה לפני הב"ח והש"ך וכדי לקיים את דעת החזו"א צריך לשנות את הגירסא שבתשו' הרשב"א. וגם בנוב"י משמע דסמכינן אדעת יחיד במקום רבים בשעת הדחק, עי' מהדורא קמא חאו"ח סי' לד, ומזה"ת סי' כט, ולג. ועי' בשיטת הפוסקים שהביא הרב זצ"ל בענין זה בפ"י מה"מבוא לשבת הארץ".

יחיד במקום רבים - האם הוכרעה הלכה?

מה שכ' החזו"א דיחיד במקום רבים הוכרעה הלכה כרבים, יש לדחות עפ"י מש"כ הרב זצ"ל לתרץ קושית הש"ך כיצד נלך אחרי יחיד במקום רבים בדאורייתא הרי הלכה כרבים מדאורייתא ד"אחרי רבים להטות" כתיב? וכתב ע"כ הרב שם: "אבל אי משום האי לא איריא, שעיקרא דכללא של "אחרי רבים להטות" שהוא מן התורה, הוא דוקא בבי"ד שיושבים במושב אחד ודנים אלו כנגד אלו, אבל מה שאנו באים לדון בדור אחר, עפ"י מה שאנו מוצאים מדברי היחידים והרבים, שנאמרו בדורות שלפנינו, אין זה מהתורה בכלל "אחרי רבים להטות" - וכבר החליטו חילוק זה בפוסקים (ועי' "קוני הכללים" בס' "גט פשוט"). אלא שראוי לנו ללכת אחרי הרבים דמסתברא דהלכתא כוותיהו, אבל אי"ז סברא דאורייתא כלל, לפיכך בשעה"ד שפיר יש לסמוך על היחיד". ונראה ברור דדעת הפוסקים בענין זה מבוססים על הרשב"א בתשובה, [מובאים בב"י חו"מ סס"י י"ג] דלא אמרינן "אחרי רבים להטות" אלא כשכולם מקובצים יחד פנים אל פנים, עיי"ש. עפ"י דנחה החזו"א, דמה דפסיקנן כרבים אינו הכרעה גמורה. ודו"ק בכ"ז.

יחיד במקום רבים להלכה

עכ"פ יוצא דלדעת החזו"א אף אם יש דעת יחיד, אין לסמוך עליו בשעה"ד במקום רבים החולקים. אבל אנחנו הולכים בשיטת רוב רובם של הפוסקים בכל הדורות, דס"ל דבשעת הדחק יש לסמוך גם אדעת יחיד, לכו"ע באיסור דרבנן וי"א גם באיסור דאורייתא כנ"ל.

לכן לדידן, מספיק שנוכיח שיש דעת יחיד כדי שנוכל לסמוך עליו בענין שביעית בזה"ז דרבנן בשעת הדחק שבה אנו נמצאים כמבואר בפוסקים העוסקים בענין זה, ודו"ק. [גם החזו"א, נראה דס"ל דהסומך על דעת יחיד לא הפסיד, שהרי בהאי דינא באתרוגין]

סי' י אות ו כתב שבדיעבד אפשר לסמוך ע"ד "ספר התרומות" אף שבסי' ו ובסי' כ האריך להוכיח שהיא דעת יחיד. וע"כ היינו כרוב הפוסקים שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת יחיד ואין זה נחשב כהוכרעה ההלכה, וכנ"ל].

ועתה נשוב לטענת החזו"א נגד היתר המכירה.

יב. סתירת טענות החזו"א

אי"צ רישום בטאבו כדי להחיל את מכירת הקרקעות

בטענת החזו"א שללא רישום בטאבו אי"ז מכירה, פטורים אנו מלדון כלל, מאחר שנתקבל חוק בכנסת שכל המכירות הנעשות לצורך שביעית חלות עפ"י חוק גם ללא העברה בטאבו. ואף ללא חוק, הרב יש להשיב על דבריו מדברי הפוסקים בעין מכירת חמץ, וגם מתוך דברי עצמו (מעשות סי' י), שאפילו ללא רישום בטאבו אם המכירה נעשתה עפ"י דיני ישראל, המכירה חלה.

כאשר אין איסור "לא תחנם" אין בעיה של שליח לד"ע

מש"כ החזו"א דאין שליח לדבר עבירה, משום שעוברים על "לא תחנם", ונראה ממש"כ בסי' י לגבי אתרוג, דהיא טענתו העיקרית נגד היתר המכירה, הרי יש כמה טעמים שנאמרו שאין במכירה משום "לא תחנם". ראשית – המכירה היא לזמן, ול"ש בזה איסור חניית קבע. ועוד, דהמכירה היא לצורך קיום הישוב היהודי בא"י. ועוד, דכיון דפקעה קדושת הארץ לגבי מצוות התלויות בארץ, אין איסור "לא תחנם" מדאורייתא. ועי' ב"מבוא לשבה"א" סי' יב ובמכתבו של האדר"ת שבסוף שבה"א ובר' הגרימ"ט ב"ספר השמיטה" עמ' קו"קט.

וכיון דהשליח והמשלח מסתמכים על סברות אלו, דאין במכירה שום עבירה, שוב ל"ש לומר אין שלד"ע. ואף שסברות אלו נתונות במחלוקת, כבר לא שייך "דברי הרב" וכו', כיון דאינהו קים להו כהני סברות, דל"ל "לא תחנם" במכירה זו.

ואף שיש מחלוקת הפוסקים, אי אמרינן אין שליח לד"ע גם כשלא שייך לומר "דברי הרב דברי התלמיד דברי מי שומעין", והדברים עתיקים, אבל בודאי בשעת הדחק אפשר לסמוך אבל הני שיטות דס"ל דאין איסור דלא תחנם, וס"ל דכה"ג אין שייך חסרון דשליח לד"ע, ודו"ק.

ובר"מ"דין הרי עכשיו המכירה לנכרי נעשית שלא ע"י שליח, אלא ע"י מכירה ליהודי והיהודי מוכר לנכרי וממילא ליתא לכל האי חששא. וזו עצת הרב זצ"ל ב"משפט כהן" סי' ס, ועיי"ש בד' שכ' שכיון שההרשאה היא כללית ואפשר למכור לישראל אי"ז שליח לד"ע, כי העבירה נעשית מדעת השליח אך המשלח לא שלחו לעבור עבירה. ובספר "פרי הארץ" סי' עד הביא על כך קו' הגרצ"פ פרנק זצ"ל דס"ל זו שייכת כשאין תלות בין העבירה והשליחות, וכגון ששלחו לטבח וטבח בשבת. משא"כ הכא דאין עבירה בלא המכירה. והביא ע"ז מחלוקת הנובי"קצוה"ח. ואכמ"ל בכ"ז.

ראית ה"מנחת יצחק" היא הוכחה נגד החזו"א

נשאר לנו לברר השגתו השלישית של החזו"א: דאין כאן גמירות דעת של המקנה. אמנם דבריו צ"ע, מאי שנא מכירה דשביעית ממכירת חמץ. ומש"כ החזו"א לחלק אינו ברור, דנימא גם במכירת חמץ דניחא לן לקיים מצ"ע ד"תשביתו", ולא למכור את החמץ,

אלא ע"כ דמה שהתירו מכירת חמץ, הוא משום הפסד מרובה, וא"כ ה"נ ל"ש. ראיתי ב"מנחת יצחק" ח"ח סי' צו שכתב סמוכין לד' החזו"א, וז"ל שם: "ובמה דסיים החזו"א ז"ל אפתח, שבטעם שלישי מבואר בס' "בכור שור" (פסחים דף כא) לחלק בין מכירת חמץ ובין מכירת בהמות אלו לנכרי קודם פסח, והנכרי מאכילם חמץ בפסח, ואחר הפסח חוזר ולוקח אותם מהנכרי, דס"ל דאסור, וכתב שם, וז"ל: "ותו, דבשלמא דמכירת חמץ כיון דלא סגי בלא"ה או שימכור או שיבער אמרינן דגמר ומקנה אבל הכא ל"ל למכור בהמותיו בשביל הפסד מועט שיקולקלו זמןמה וחוזרים בשבוע או שתים ושלוש לאיתנם?" וכו' עכ"ל. ועיי"ש שהאריך עוד בענין זה.

אמנם לכאורה מדברי ה"תבואות שור" יש סתירה לחזו"א ולא סיוע, דמהחזו"א משמע דמחמת מצוה אמרינן גמר ומקנה, וכדי שלא יעבר א"בל יראה ובל ימצא" וטעם זה אין שייך במכירה דשביעית. ומהתב"ש מוכח דגם משום הפסד מרובה בלבד אמרינן גמר ומקנה, אלא דבהמה ליכא הפסד מרובה. ובהמשך דבריו מביא המנח"י, דהחולקים על התב"ש ס"ל דגם בבהמה איכא הפסד מרובה ולכן התירו מכירתו.

עוד סברות, דאין לומר: לא גמר ומקנה

וע"ע מש"כ הרב זצ"ל בענין סמיכות דעת' בקנין דהערמה, בפ"ג מה"מבוא לשבת הארץ", דהיכי דקנינו כדי להפקיע איסור, שפיר אמרינן דסמכא דעתיה. ועוד כתב שם דקנין שהוא לזמן לא שייך "לא סמכא דעתיה". ויש להוסיף, דכיון שגם נחזק חוק שבקנין לחוד יש העברת בעלות לגבי מכירה דשביעית, ועפ"י דינא דמלכותא הקנין מוחלט, ל"ש תו למימר דלא גמר דעתיה. ויש עוד לדון בסברא זו.

יג. הערמה במכירה חמץ ושביעית

דעת התב"ש - בדרבנן מערימין אך לא בדאורייתא

הנה דעת ה"תבואות שור" הם יסוד לעיון בענין הערמה, דבחידושו לפסחים דף כא, דן בענין המנהג שנתחדש בזמנו למכור בהמות וגם החמץ שדרכן לאכול כל ימות השנה כדרך מכירת חמץ. ואחרי הפסח לוקח את הבהמה מהגוי. וכתב ע"ז התב"ש דלאו שפיר עברי, דדוקא בדרבנן מערימים ולא בדאורייתא.

דעת ה"עונג יו"ט": קנין גמור ל"ה הערמה

בשו"ת "עונג יו"ט" סי' כח פליג א"תבואות שור" וס"ל דכיון שגומר ומקנה וגמר בדעתו להקנות הוא קנין גמור ולא הוא כלל הערמה. ולכן מהני מכירה גם בדאורייתא. עיי"ש בד'.

איסור הערמה וטעמו לפי ה"תבואות שור"

אמנם בדברי התב"ש צריך עיון, שהביא ראיה דמערימין בדרבנן בלבד ולא בדאורייתא, מרש"י בשבת דף קלט. והתם לא איירי כלל בענין קנינים? ועכ"ל שהתב"ש בא מכח שתי טענות שונות - האחת, דבקנין דבהמה לא אמרינן גמר ומקנה, ועוד אחרת, שיש איסור להערים דהיינו לעשות טעדיקי לפטור עצמו ממצוות ה'. וזה בנוסף לטענה, שמכירת בהמות היא הערמה גלויה משא"כ מכירתך חמץ. והחת"ס בתחילת סי' סב לא הזכיר טענה זו, וצ"ע, ועיין לקמן אות יד.

ובעצם ענין איסור הערמה נראה שהוא משום דמבזה דבר ה'. וכמו שכתב ה"עונג יו"ט" בהקדמתו אות ו, וז"ל: "כי יש מי שמבטל מצ"ע בידים, כגון שהגיע זמן מצה או סוכה והוא מבטלה. ויש שאינו מבטלו בידים רק שעושה טצדקי לפטור נפשו ממנה כמ"ש בברכות (דף לה) דורות אחרונים היו מכניסים פירותיהן דרך חצירות וקרפיות לפטורן ממעשר. והנה גם דורות אחרונים אינם מבטלים בידים העשה דהא התורה פטרה התבואה כשהכניסה דרך גגות. רק אעפ"כ גדול עונו שעושה טצדקי להיפטר נפשו מן המצוה ולזה יקרא "ממאס בדבר ה'" כי לא חמד לעשות המצוה כמצווה עליו, ואדרבה ישתדל להפטר ממנה וכו'".

ובחילוק בין דאורייתא לדרבנן, אין נראה לומר משום דלגבי דרבנן ל"ש לומר שמבזה את המצוה, אלא נראה לומר, עפ"י מש"כ ה"תבואות שור" לגבי מכירת חמץ דשרי, דהם אמרו והם אמרו. והיינו, כיון דחז"ל התירו להערים, לא הווי בזה משום הערמה בחוה"מ, דכתב התבו"ש: משום דמסר הכתוב המלאכות לחכמים. והחת"ס בסי' דב נתקשה בדבריו. ועפ"י הנ"ל ניחא. ודו"ק.

עכ"פ לפי"ז ל"ש מש"כ ה"עונג יו"ט" דקנין גמור לא נכלל בכלל הערמה, דסו"ס יש חסרון דפוטור עצמו ממצוה. וא"כ עפ"י הראיות שהביא ה"עונג יו"ט" נגד התבו"ש, עכצ"ל שמותר להערים גם בדאורייתא ולא משום דע"י קנין גמור אין זה הערמה.

דעת ה"חיי אדם" בהערמה

גם בעל החי"א ב"נשמת אדם" הלכות פסח אות ח, ס"ל דיש איסור להערים, וחילק בין היכא דעושה איסור בידים, אלא דע"י הערמה הותר האיסור לבין היכא שעושה מעשה מותר, כגון: קנין שבמכירת בכור, או הכנסת התבואה במוץ שלה, וממילא נפקע האיסור. בהמשך דבריו כתב: "ובמערים ומכניס תבואתו במוץ אמרינן בהדיא דמערים, משמע דהיתר גמור הוא הואיל ולא נתחייב עדיין כלל במעשר אבל להכניס דרך גגות כיון שכבר מרחו וחל עליו שם מעשר, וכו' לא כדורות ראשונים דורות אחרונים וכו', דורות אחרונים מכניסין דרך גגות, משמע דלא שפיר עבדי, אלא כיון שראו חכמים שהעניות מתרבה לא מיהו בידם, אבל לא אמרו שמותר לעשות כן".

אמנם יש קצת לעיין בדברי החי"א שהמאירי בברכות דף לא כתב, שמה שמותר להערים ולהכניס תבואתו במוץ שלה הוא רק לצורך מאכל בהמה, אך לצורך אכילת אדם, אפילו מאכל ארעי, אסור. וכ"כ בשטמ"ק לברכות. וא"כ מוכח דגם בכה"ג יש איסור הערמה. וזה דלא כחי"א, ואולי יש לחלק ואכמ"ל, ודו"ק.

דעת החת"ס באיסור הערמה

לגבי שמיטה, דהתירו ע"י מכירת הקרקעות לנכרי, הרי גם התבו"ש מתיר הערמה בדרבנן, ואנן סמכינן אמ"ד "שביעית בזה"ז דרבנן". וע"ע מש"כ הרב זצ"ל בפ"ג מה"מבוא" דמצוה שעיקר עשייתה משום זכר, בודאי מותר משום הערמה, דכיון דעושה אותה עפ"י דין תורה יש זכר למצוה, כי בכל מה שעושים מצד המצוה יש זכר. עיי"ש בדבריו.

לדעת החת"ס בודאי אין לאסור מכירת הקרקעות כדי להפקיע את השביעית. ומה שנשאר לנו להסתפק הוא לדעת החי"א, שהרי המכירה נעשית לפני השביעית, אבל מצד שני, קדושת הארץ, שהיא הגורמת לשמיטה, קיימת עוד לפני השנה השביעית. ומחמת כך, הרי"ז דומה למכניס תבואה דרך הגגות דאסור לכתחילה. [וע"י מש"כ הרב

זצ"ל בפיי"א מה"מבוא לשבה"א" אם שייך לחלק בין הקדושות של ארץ ישראל, ויש לחלק בין הדיונים]. אמנם כבר כתבנו שיש להקשות על דברי החיי"א. ועוד, הרי עפ"י החת"ס והתבו"ש, אין מקום לאסור הערמה בשביעית. ויש להוסיף על כל הנ"ל, שאם נאמר שיסוד איסור הערמה הוא משום שמבטל דבר ה', י"ל דהכא שאני. דכאן אין ההיתר נקבע רק משום הפסד התקלאים אלא גם שהוא נוגע לישוב א"י וכפי שכתב הרב זצ"ל בסוף ה"מבוא" והרחיב בזה באגרת תקנ"ה. ואף שבודאי אין מצוה אחת דוחה רעותה. אבל לפחות אין גם ריעותא של "מבזה דבר ה'", וכפי שכתב ה"עונג יו"ט". ודו"ק.

יד. דין הערמה ניכרת

דעת התבו"ש דהערמה ניכרת אסורה

שבת דף לט ע"ב: "אמר רבה בר רב הונא מערים אדם על המשמרת ביו"ט לתלות בה רמונים ותולה בה שמרים. אמר רב אשי והוא דתלה בה רמונים מ"ש מהא דתניא? וכו' התם לא מוכחא מילתא הכא מוכחא מילתא", ע"כ. מוכח מכאן, דהיכא דמוכחא מילתא אין מערימין, וכ"כ ה"תבואות שור": "ואפי' בדרבנן אמרינן התם היכא דמוכחא מילתא אין מערימין", ע"כ. ובהמשך כתב שם לגבי מכירת בהמות: "ותו דהכא מוכחא מילתא דהערמה טפי דכי ימות מן הבהמה, אין הגוי משלם לו כלום, או שהיא חולה ושאר היוזקות דשכיחי טפי מבחמץ, דמינח נייח, והישראל משתדל בו, ופשיטא דאין הגוי מקבל עליו האחריות הגדול הזה בשביל הנאה מועטת שיש לו".

עבודת יהודים בשדות, האם מבטלת את המכירה?

ואם כן יש לדון גם במכירת קרקעות בשביעית דמוכחא מילתא דהוי הערמה, שהרי היהודים פועלים בשדותיהם גם אחר המכירה. אמנם, באמת אי משום האי לא איריא, שכבר מצאנו גם במכירת חמץ שהיהודי היה ממשיך לעסוק בחמץ ממש גם בימי הפסח. ועי' "דברי מלכיא"ל ח"ד סי' כד בלשון שטר המכירה, וז"ל: "וכדת"א לנו בזה והרשות ביד הא"י הנ"ל למחות ביד משלחנו אם ירצו להשתמש בכל מה שמכרנו לו, אכן אם יראה וישתוק אזי הרשות ביד משלחנו לחלוב הפרות שמכרו ולהשתמש בהם ולשחטם וכן למכרם. ולהשתמש בסוסים הנמכרים ולמכרם, וכן בעופות יכולים ליקח הביצים שיטילו ולשחוט העופות או למכרם. ובעת התשלומים כנ"ל ינכה הקונה הנ"ל בעד ההשתמשות בחלב והביצים וכן בעד מה ששחטו ומכרו" וכו'. עיי"ש באריכות הדברים.

בספר "מקראי קודש" על פסח ח"א עמ' ריב"רטו מובא שטר מכירה שנהג ר' צבי פסח פרנק זצ"ל, וכתוב שם: "וגם נותן הקונה הנ"ל רשות שהאפטייקערס יעשו רפואות על חשבוננו, ונתן להם נאמנות ע"ז כמה שמכרו" וכו'.

ד' "ערוך השולחן" - הערמה נכרת מועילה בדרבנן.

מלבד זה, עיין ב"ערוך השולחן" סי' תמ סעי' יב"יג מש"כ בענין מחלוקת התבו"ש עם האחרונים הנ"ל והכריע לחומרא כתבו"ש. ומתוך דבריו יש ללמוד גם לנ"ד. ז"ל "ערוך השולחן" שם סעי' יג: "ולענ"ד ברור דאיסור גמור הוא ודברי אותו גדול מפורש בגמ' דאין כונתו לומר דבדאורייתא לא מהני הערמה וכו' מזה מבואר שיש

חילוק בין הערמה להערמה, דהערמה דלא מוכחא מותר, אפי' בדאורייתא. אבל הערמה דמוכחא, אינו מותר רק בדרבנן. והנה המכירות חמץ שלנו הווה הערמה דמוכחא לכל אדם ולכן שפיר קאמר אותו גדול בדאורייתא אסור וכו' ואפי' אם נאמר דזה לא מיקרי הערמה דמינכרי, שהרי הישראל רצונו בודאי שאם ישלם לו הא"י כפי המקח שקנו ממנו שיטלנה לעצמו, זהו לענין כשהבהמה עומדת אצל הא"י כמו הבהמות על בראה"ע או שהיא בחצירו של הא"י, אבל כשהבהמה ברשות הישראל אין לך הערמה גלויה מזו, ופשיטא שאין לזה היתר ואסור להאכילה חמץ בפסח, ע"כ. אמנם יש מקום לדחות את פירושו בתבו"ש, אבל להלכה יש ללמוד מדבריו גם בנוגע לענינינו. עצם הכרעתו בדרבנן התיירו גם הערמה דמינכרא, וממילא לענין שביעית אף אי נימא דהוי הערמה גלויה, הרי שביעית בזה"ז דרבנן ובדרבנן התיירו הערמה מוכחא.

חוסר נכונות לקיום המקח בשביעית – הערמה גלויה

יש עוד ללמוד מדבריו, דהנה אחת הטענות נגד היתר המכירה, שבמכירת חמץ אם ישלם הנכרי ליהודי כל השווי, הוא יסכים לקיום המכירה, משא"כ בשביעית. והיה אפשר לתרץ דהכא לגבי שביעית שאני, והוי רק מכירה לזמן. משא"כ מכירת חמץ דהיא מכירה מוחלטת. [ומש"כ המקו"ח סי' תמוז סעיף קטן יא דבמכירת חמץ מהניא, דמוכר בלב שלם, דמה איכפת לו אם העכו"ם יתן לו דמי המכירה וכו' אינו ענין לעינינו, דהתם בא לאפוקי מהפקר. ועל עצת הנצי"ב דיפקירו החקלאים את שדותיהם וממילא אינו חייב בשביעית, באמת יש להקשות כך, אך הכא לוי יהא אפילו מתנה ע"מ להחזיר, או לזמן, לגבי שביעית שפיר דמי (ועי' "ספר השמיטה" עמ' קיט"ק)]. ובתנאים שמוכרים הקרקעות אין אומדנא דמוכח דלא יסכימו. ואף אי נימא דהמדינה לא תסכים לקיום המקח על כל א"י, הרי על משקים מסויימים יכולים להסכים לקיום המקח על כל א"י, הרי על משקים מסויימים יכולים להסכים בכה"ג. וא"כ אין אומדנא דמוכח על כל משק ומשק שאין מכירתו מכירה ושלא יסכימו לקיים את המקח אם הנכרי ירצה לקיימו. ועוד, הרי לשביעית בלבד, בודאי כו"ע מסכימים למכור לנכרי, והשאלה רק לשנה הנוספת שמוסיפים למכירה כדי שתהא בהבלעה ולא הערמה דמינכרא, ולוי יהא אפי' שלגבי השנה הנוספת לא יסכימו, ויתירה מכך, אף אי נימא שלגבי שנת השמיטה גופא אין בה הסכמה לקיום המקח, הרי זה רק הערמה דמינכרא וכדמוכח מד' "ערוך השולחן" הנ"ל, ואיהו קאמר דהערמה דמינכרא מותרת ומועילה לגבי דרבנן, ולכן גם לגבי שביעית דבזמן הזה דרבנן, אפשר לסמוך על כך. אף שדעת "ערוך השולחן" דהערמה דמינכרא מותרת בדרבנן, ולא כו"ע מודו ליה בכך, הרי הקדמנו דבשעת הדחק אפשר לסמוך עף על דעת יחיד גם במקום רבים.

הכרעת הרב זצ"ל – אם אפשר לסמוך על המתירין הערמה גלויה בדרבנן

שוב ראיתי מש"כ הרב זצ"ל ב"אורח משפט" סי' פו דכתב על סוחרים באמריקה הפורצים גדר ועומדים וסוחרים בחמץ של עצמם שמכרו לנכרי. וכתב ע"ז הרב שם, וז"ל: "אמנם אם יש חיוב לאסור לאחר פסה את החמץ הנמכר שעברו הבעלים על איסור רוצה בקיומו וכו' והתגלות ההערמה, אין מקום כ"כ כיון שרבו המתירין גם בערמה נכרת, ודבריהם נראים עכ"פ במידי דרבנן וכו' ולבאר כל פרטי הערמה צריך ספר מיוחד וכו'". עכ"ל לענינינו.

א"כ גם אנחנו נאמר: דבשעת הדחק, בשביעית בזה"ז דרבנן, יש לסמוך על הפוסקים המתירים גם הערמה נכרת, ודו"ק.
יש עוד להאריך בפרטי המכירה, אך באתי רק כנגד הטענות המושמעות היום נגד המכירה. וכבר האריכו גדולי התורה בדורות האחרונים בענינים אלו.
ה' יתברך יזכנו לקיים את מצות השביעית וכל שאר המצוות התלויות בארץ כהלכתן.